

بسم الله الرحمن الرحيم

جزوه تدریس " پژوهش و حوزه "

گردآوری و تنظیم:*

علی صادقی

مسئول پژوهش حوزه علمیه امام جعفر صادق (سلام الله علیه)

شهرستان تایباد

خردادماه ۹۹

*محتوا، تالیف ما نبوده و صرفاً مطالب از منابع مختلف، جمع آوری شده است و در برخی موارد، آسان سازی صورت گرفته تا فهم آن برای عموم، راحت تر باشد.

پژوهش در حوزه های علمیه، سابقه ای بیش از هزار سال دارد. می توان گفت پژوهش، همزاد تدریس و تحصیل در حوزه های علمیه است. مفسران، فقیهان، متکلمان و فیلسوفان بزرگ شیعه و اهل سنت در طول تاریخ اسلام به پژوهش اهمیت داده اند؛ ولی این سابقه طولانی با فراز و نشیب هایی همراه بوده است که لازم است علل و عوامل آن بررسی شود و نتیجه آن، چراغ راه آیندگان گردد. اما آنچه در این میان مهم است، وضعیت فعلی پژوهش در حوزه های علمیه است که البته جدا از وضعیت پژوهش در مراکز دانشگاهی و کل کشور، بلکه منطقه و جهان نیست و با آنها در تعامل است.

در دنیای امروز، دانایی یکی از محورها و شاخص های اصلی پیشرفت و تعالی هر جامعه به شمار می رود. سنجش سطح دانایی به میزان تولید و مصرف اطلاعات و گسترش دانایی به دسترسی سریع و آسان به منابع علمی موثق وابسته است. دانسته های ما یا با مطالعه منابع اطلاعاتی موجود و یا بنا به پژوهش هایی که خود انجام می دهیم، به دست می آید. اگر این دانسته ها بر پایه نتایج پژوهش های قبلی باشد، در واقع به مصرف اطلاعات پرداخته ایم و اگر مبتنی بر مشاهدات و تحلیل های جاری باشد، تلاش ما به تولید اطلاعات منجر شده است؛ بنابراین، منبع اصلی تولید اطلاعات و دانش جدید در واقع، حاصل فعالیت های پژوهشی است که انجام می گیرد. پژوهش در هر موضوع، به هر گونه و در هر سطحی که انجام شود، تلاشی منسجم و نظام مند در راستای توسعه دانش موجود درباره موضوعاتی است که با آنها سر و کار داریم. پژوهش کوششی است برای یافتن بهترین راهکارهای ممکن برای حل مشکلات موجود در عرصه های زندگی. همچنین، پژوهش، فعالیتی منسجم برای رسیدن به شناختی روشن تر از مفاهیم پیرامون ما است. در مجموع، پژوهش، راهی برای گسترش مرزهای دانش و گشودن افق های تازه برای آیندگان است. شخصی که به شیوه های گوناگون پژوهش می کند، پژوهشگر (محقق) نامیده می شود.

پژوهشگر فردی است که با روش های علمی، در صدد رسیدن به شناختی تازه از مسائل و مفاهیم گوناگون است. او با استفاده از ابزارهای گوناگون به مشاهده دقیق تر و عمیق تر پدیده های پیرامون خود می پردازد. پژوهشگر با نگاهی نقادانه و موشکافانه به پیرامون خود می نگرد و برای رفع مشکلات جامعه و ارائه بهترین راهکارهای عملی، اطلاعات موثقی در اختیار متولیان امور می گذارد.

تاریخچه پژوهش در حوزه

۱- علما در آغاز فقط به گردآوری احادیث و فراگیری علوم نقلی می پرداختند. این علوم بیشتر در شهرهای کوفه و قم آموزش داده می شد. شیخ کلینی (متوفی ۳۲۸ یا ۳۲۹ ق) در این دوره می زیست. شیخ صدوق (۳۰۵ - ۳۸۱ ق) که معاصر با دوران زوال عباسیان و به قدرت رسیدن آل بویه بود، در آثار خود به مسائل حکومتی همچون جهاد و وظایف رهبران شیعه پژوهش کرد.

۲- از عصر شیخ مفید (۳۳۶ - ۴۱۳ ق) و مرکزیت یافتن بغداد، پژوهش در علوم عقلی رواج یافت. سید مرتضی علم الهدی (۳۵۵ - ۴۱۳ ق) و سید رضی و شیخ طوسی از بزرگان علما در این دوره هستند. شیخ طوسی با مهاجرت خود از بغداد به نجف در سال ۴۴۸ قمری که پس از افول قدرت آل بویه و روی کار آمدن سلجوقیان اتفاق افتاد، با توجه به محدودیت هایی که برای ایشان فراهم آمد، نجف را مرکز علوم شیعی قرار داد. ابن الجوزی در ضمن وقایع سال ۴۴۹ قمری می نویسد: در این سال اهل سنت به خانه ابو جعفر طوسی در کرخ حمله کردند و کتابها و دفاتر او و میزی که هنگام تدریس بر بالای آن می نشست و سه منجیق را که زوار محله کرخ از قدیم چون به زیارت امیر المومنین علی (ع) می رفتند، با خود حمل می کردند، سوزاند.

۳- در عصر آل بویه علمای شیعه با توجه به برخورداری از پشتیبانی آنها پژوهش های خود را به حوزه های دیگر علوم نیز توسعه دادند.

۴- از قرن پنجم پژوهش های مبتنی بر اجتهاد اهمیت جدی تری یافت و باز بودن باب اجتهاد مورد حمایت متفکرین شیعی قرار گرفت. آنها سعی کردند مبانی فقه اجتهادی را تبیین کنند. شیخ الطائفه طوسی (۳۸۵ - ۴۶۰ ق) و فرزندش ابو علی حسن بن محمد طوسی، سلار، ابو صلاح حلبی (۳۷۴ - ۴۴۷ ق) از پیشگامان این جریان بودند. آنها در احیای مبانی فقه جعفری تلاش فراوان کردند و در پاسخ به شبهات کلامی مخالفین خود کتابهای کلامی ارزشمندی را به رشته تحریر در آوردند.

در این دوره برای اثبات حقانیت مکتب اهل بیت (سلام الله علیهم)، هزاران رساله و کتاب نوشته شد و تفسیر قرآن بر اساس روایات اهل بیت (سلام الله علیهم) تدوین گردید و اخلاق ائمه (سلام الله علیهم) و سیره آنها توسط علما نشر یافت و حکمای شیعه به بحث و نظر در همه حوزه های فلسفه پرداختند و عرفای شیعه مبانی عرفانی سخنان معصومین (سلام الله علیهم) را استخراج کرده و در سیر و سلوک خود از آنها استفاده بردند.

۵- در دوره مغول علیرغم انحطاط بیشتر علوم، خواجه نصیر الدین طوسی (۵۹۷-۶۵۶ ق) هلاکوخان را همراهی کرد و در کنار علوم دینی به کند و کاو در علوم عقلی، ریاضی و تجربی روی آورد و فلسفه شیعی را احیاء نمود. شارح اندیشه های کلامی او، علامه حلی (رحمة الله علیه) (۶۴۸-۷۲۸ ق) توانست اولجایتو^۱ را با مکتب تشیع آشنا کند و با شرح خود بر تجرید العقاید خواجه نصیر الدین طوسی، یکی از ماندگارترین آثار کلامی را در حمایت از مکتب اهل بیت نوشت.

از نظریات مهم سیاسی علامه حلی بحث پیرامون قیام امام حسین و صدور جواز صلح است. او در مبحث هدنه یا مهاده (آتش بس و صلح) در دو کتاب منتهی المطلب و تذکره الفقها به حرکت امام حسین (ع) اشاره کرده است.

۶- در دوره تیموریان در کنار علوم رایج دینی به علوم عقلی و عرفان توجه بیشتری شد. سید حیدر آملی (۷۲۰-۷۹۴ هـ ق) از بزرگان این دوره در کتاب جامع الاسرار کوشید تا رابطه میان عرفان و تشیع را تبیین کند. نیازی که در عصر او به شدت مطرح بود. او در اول کتاب اشاره می کند که میان فرق اسلامی، هیچ فرقه ای نیست که به اندازه شیعه اثنا عشری، عرفا را رد کند. این در حالی است که ریشه هر دو یکی است چون ریشه عرفا یا به کمیل می رسد که شاگرد خاص امام علی است یا به امام صادق می رسد که او نیز امام شیعه است.

۷- از زمان صفویان (۹۰۷-۱۱۳۵ هـ) که تشیع به عنوان مذهب رسمی ایران برگزیده شد، نظام های فرهنگی شیعه به دست عالمان دین رونق یافت. هر چند این امر و تنظیم روابط حقوقی جامعه شیعی مانع ظهور جنبه های باطنی تشیع گردید، و بر ظهور جنبه های صوری آن بیشتر پافشاری گردید، در عین حال شکلی از رهبری بوجود آمد و علما به عنوان وارثان پیشوایان معصوم توانستند عهده دار وظایف قضایی و داوری میان مردم شوند.

علمایی چون محقق کرکی، مقدس اردبیلی (م ۹۹۳ هـ)، شیخ بهایی، میر داماد و علامه مجلسی از عوامل موثر نظام حکومتی بودند. فقه سیاسی شیعه در این دوره به بحث های جدی کشانده شد. قبول ولایت دینی و مقام شیخ الاسلامی حکومت صفوی از سوی محقق کرکی، اعتراضات علمایی چون فاضل قطفی را برانگیخت و حاصل آن کتاب کلمات المحققین بود که دفاعیات کرکی را در خود جمع کرده است.

۸- رواج تفکر اخباری از پویایی حوزه های علمیه کاست و به جای آن، نوعی جمود فکری و تحجر مذهبی را حاکم گردانید. آنها حوزه فعالیت خود را به عراق، بحرین تا هند و ایران کشاندند. پس از بر افتادن صفویان علما به عبتات

۱. غیاث الدین محمد خدابنده مشهور به اولجایتو یا آلجایتو (۶۸۰-۷۱۶ ق)، از فرمانروایان سلسله ایلخانان ایران

مهاجرت کردند و در آنجا اخباری گری حالت تهاجمی به خود گرفت و به اصولی‌ها یورش آوردند و رقبای خود را از میدان بیرون کردند. وضع تا ظهور آقا محمد باقر بهبهانی (۱۱۱۷ - ۱۲۰۸ هـ) ادامه یافت ولی او به نفوذ علمای اخباری خاتمه داد و تفکر مبتنی بر عقل و استدلال شیعه بار دیگر احیاء شد.

۹- از دوره قاجار، حوادث سرنوشت‌سازي در ایران به ظهور رسید که ناشی از دخالت کشورهای اروپایی بود و در کنار آن فرقه‌های جدیدی پدید آمد. که عموماً مورد حمایت این کشورها قرار داشتند. علما به جهان سیاست وارد شدند. آنها از سر درگمی پس از سقوط صفویان در آمدند و نقش موثری را در جریان سیاست و فرهنگ و اقتصاد جامعه به عهده گرفتند. آنها علاوه بر عهده داری منصب استخراج، استنباط و انطباق احکام با موضوعات خارجی به کار قضا پرداختند. شیخ مرتضی انصاری (رحمة الله علیه) تراز فکر و عمل را از کتاب و سنت معصومان (سلام الله علیهم) گرفت.

۱۰- در دوره مشروطه با ظهور فرقه‌های سیاسی و طرح فلسفه‌های رایج در غرب، علما بیشتر به تامل در مقتضیات زمان و مکان دعوت شدند. تنبیه الامه و تنزیه المله فی لزوم مشروطیه الدوله المنتخبه لتقلیل الظلم علی افراد الامه و ترقیه المجتمع آیت الله نایینی (رحمة الله علیه) محصول برجسته این دوره است.

۱۱- نظریه ولایت فقیه که پیشینه دیرین در فقه شیعه دارد و در سده‌های اخیر مقدس اردبیلی، کاشف العظما، ملا احمد نراقی (۱۱۸۵ - ۱۲۴۵ هـ) شیخ مرتضی انصاری (۱۲۱۴ - ۱۲۸۱ هـ) (رحمة الله علیهم) از طراحان آن به شمار می‌روند. از سوی امام خمینی (رحمة الله علیه) به عنوان یک نظریه در آثاری مستقلی پروراندند و در عمل جریان پرهیز از شرکت در حکومت‌های جور، با تلاش ایشان به تاسیس حکومت عدل اسلامی در سال ۱۳۵۷ ش انجامید.

در این دوره نکات ذیل مورد توجه قرار گرفته است:

۱- اصلاح نظام آموزشی و پژوهشی حوزه‌ها؛

۲- تخصصی شدن علوم؛

۳- آسیب‌زدایی از اجتهاد؛

۴- جنبش نرم‌افزاری و تولید علم؛

۵- پایه‌گذاری روش رئالیسم از سوی علامه طباطبایی (رحمة الله علیه)؛

۶- بازگشت به منطق استقراء از سوی شهید صدر (رحمة الله علیه)؛

(ویراستاری جزوه، به صورت کامل، صورت نگرفته است) - کانال پژوهش‌یار ایتا @pajouheshyar

۷- احیای علوم عقلی از سوی امام خمینی و علامه طباطبایی (رحمة الله علیهما) و شاگردان آنها استاد شهید مرتضی مطهری (رحمة الله علیه)، آیت الله جوادی آملی، آیت الله مصباح، علامه حسن زاده آملی (حفظهم الله)؛

۸- رواج تاریخ نگاری با تاکید به مطالعات اسنادی، خاطره نویسی، ترجمه نگاری، انساب، سفرنامه.

۱۲- به طور کلی، علما برای حفظ اخبار و احادیث و میراث فرهنگی و معنوی اسلام از راه تحقیق و پژوهش و سفرهای پژوهشی، و تأسیس نهادها علمی مثل مدارس و کتابخانه ها، تأسیس شهرهای دانشگاهی مثل نجف، قم، ری، بصره، کوفه و مشهد، اشاعه اخلاقیات و ارزشهای والا و معارضه با عادات ناپسند و ترویج علوم و دانش ها بویژه علوم دین و اخلاق علمی، مبارزه با کفر و الحاد و شرک و بدعت و مبارزه با مکتب های الحادی و فرقه های بدعت گرا و مبارزه با نفوذ بیگانگان، در خدمت مکتب اهل بیت (سلام الله علیهم) قرار گرفته اند. آنها را می توان حافظان راستین قرآن و پیام عاشورا و سنت های عاشورایی، عوامل اصلی خرافه زدایی از اندیشه های اسلامی و اسباب حیات و حریت و حرکت جامعه شیعی و بلکه اسلامی دانست.

آنها عاشقانه راه ولایت را طی کرد و قرن‌ها بر آن پافشاری کرده و در این راه تا مرز شهادت پیش رفته اند. چه کسی می تواند خدمات بزرگانی چون شهید اول و ثانی، ملا محمد تقی برغانی (۱۱۷۲-۱۲۶۳ ق) ملا فیض کاشانی، میر داماد، علامه مجلسی و ملاصدرا، شهید عبدالله شوشتری و قاضی نور الله شوشتری (۱۰۳۷-۱۱۱۰ ق) سید عبدالله بهبهانی (رحمة الله علیهم) و مجاهدت های علمی و سیاسی سید جمال الدین اسدآبادی (م ۱۳۱۴ ق) آخوند ملا محمد کاظم خراسانی، شیخ مرتضی انصاری، میرزا محمد حسن آشتیانی، میرزا محمد حسن شیرازی (۱۲۳۰-۱۳۱۲ ق) سید یونس اردبیلی (۱۲۹۳-۱۳۷۷ ق) شیخ محمد تقی بافقی (۱۲۹۲-۱۳۲۵ ق) (رحمة الله علیهم) و هزاران چهره شناخته شده و ناشناخته شیعه در همه کشورهای شیعه نشین اعم از ایران و افغانستان، عراق، لبنان، بحرین و شبهه قاره هند و آسیای صغیر و مصر و سرزمینهای دیگر را از یاد ببرد.

علماء شیعه با نوشتن آثار تاریخی چون رجال نجاشی و فهرست شیخ طوسی، فهرست ابن ندیم، معالم العلماء این شهر آشوب، فهرست منتخب الدین، مجالس المومنین قاضی نور الله شوشتری (شهادت ۱۰۲۹ هـ ق)، طبقات علماء الامامیه سید علی خان شیرازی (م ۱۱۲۰ هـ ق) مستدرک الوسائل میرزا حسین نوری، روضات الجنات محمد باقر چهار سوقی اصفهانی، طبقات اعلام الشیعه آقا بزرگ تهرانی، الذریعه آقا بزرگ تهرانی، مکارم الآثار معلم حبیب آبادی تأسیس الشیعه لعلوم الاسلام سید حسن صدر، تاریخ دانشوران و تاریخ علم را در میان شیعه حفظ کردند.

رویکرد پژوهشی چگونه رویکردی است؟

موفقیت و توسعه پژوهش در هر جامعه نیازمند گسترش رویکرد پژوهشی (پژوهش مدار) در آن جامعه است. منظور از رویکرد پژوهشی نگاهی مبتنی بر پژوهش نسبت به موضوع‌های گوناگون است. در این نوع نگاه پیش از هر تصمیم مهم به یافته‌های پژوهش‌های قبلی که به موضوع تصمیم‌گیری ارتباط دارد، توجه می‌شود. به بیان دیگر، در رویکرد پژوهش‌مدار از یافته‌های پژوهش‌های قبلی برای بهبود وضع موجود استفاده موثری به عمل می‌آید. کسانی که در فعالیت‌های خود رویکردی پژوهشی دارند، پیش از هر گونه تصمیم به مطالعه وضعیت موجود پرداخته و با تجزیه و تحلیل مشاهدات خود به بهترین راهکارها می‌اندیشند. همچنین، آنان تلاش می‌کنند تا از نتایج آثار سایر پژوهشگران نیز به نحو شایسته‌ای بهره‌گیرند؛ بنابراین، رویکرد پژوهشی به قشر یا گروه خاصی محدود نشده و زمانی سرچشمه اثر خواهد بود که در سطوح و امور گوناگون جامعه تسری یافته باشد.

اهمیت و ضرورت پژوهش در چیست؟

نوع و سطح فعالیت‌های پژوهشی یکی از شاخص‌های اصلی توسعه و پیشرفت محسوب می‌شود. موفقیت در تمام فعالیت‌های مربوط به توسعه صنایع، کشاورزی، خدمات و... به گونه‌ای به گسترش فعالیت‌های پژوهشی بستگی دارد. در واقع پژوهش یکی از محورهای مهمی است که ضامن پیشرفت و توسعه پایدار در هر کشور به شمار می‌آید. اگر پژوهشی نشود، دانش بشری افزایش نخواهد یافت و دچار سکون و رکود خواهد شد.

بدون انجام پژوهش، امور آموزشی نیز از پویایی و نشاط لازم نیز برخوردار نخواهد بود. همه آنچه به عنوان پیشرفت علوم در دوره‌های گوناگون تاریخ می‌شناسیم، حاصل تلاش افرادی است که در کار خود رویکردی پژوهشی داشته‌اند و ذهن پرسشگرشان همواره محرکی برای فعالیت‌های پژوهشی آنان بوده است.

فرایند پژوهش شامل چه مراحل است؟

پژوهش در رشته‌های علمی به شیوه‌های گوناگون انجام می‌شود و نمی‌توان یک روش مشخص که در همه شاخه‌های علوم کاربرد داشته باشد، معرفی کرد. با این حال، اصولی کلی بر فرایند پژوهش در رشته‌های مختلف حاکم است که بیش از آنکه با هم متفاوت باشند به هم شبیه هستند. پژوهش به هر شکل و در هر رشته‌ای که انجام شود، همواره پیرو دستورالعمل‌های مدون و منطقی است که پژوهشگران را در انجام کارشان یاری می‌کنند. همچنین، به کار بستن این دستورالعمل‌ها آنان را قادر می‌سازد که ضمن کسب اطمینان بیشتر نسبت به درستی نتایج کارشان، نتایج و آثار سایر

پژوهش‌ها را ارزیابی کنند. معمولاً در گام نخست، همه پژوهش‌ها با یک یا چند پرسش آغاز می‌شوند. این پرسش‌ها ذهن پژوهشگر را به خود مشغول کرده و او را به تلاش برای پاسخگویی به آن‌ها وامی‌دارد.

در گام دوم، پژوهشگر به جستجو در منابع علمی زمینه موضوعی خود می‌پردازد و با بررسی دقیق آن‌ها به تصویر روشن‌تری از میزان دانش موجود در آن زمینه دست می‌یابد؛ تصویری که مبتنی بر گزارش‌های منتشره دیگر پژوهشگران در آن زمینه است. به این مرحله «مرور پیشینه پژوهش» می‌گویند. اگر در این مرحله، منابعی برای پژوهشگر مفید باشد و از آن‌ها به نحوی استفاده کند، در گزارش تحقیق خود، فهرستی کامل از همه منابع مورد استفاده را به دقت ذکر می‌کند. استناد به این منابع ضمن آن که پیوندی بین پژوهش او با پژوهش‌های قبلی نشان می‌دهد، به پژوهش در دست انجام اعتبار بیشتری می‌بخشد و ارتباط‌های علمی میان پژوهشگران را افزایش می‌دهد.

در مرحله سوم، پژوهشگر به گردآوری اطلاعات و داده‌هایی می‌پردازد که می‌تواند در آینده مبنای تحلیل‌ها و تفسیرهایی قرار گیرد که در پایان به یافتن پاسخ پرسش‌های اولیه منجر شود. این بخش از پژوهش که به مرحله گردآوری اطلاعات و داده معروف است، می‌تواند به شکل‌های کاملاً گوناگون انجام شود. مثلاً در پژوهش‌های معمول در حوزه‌های علوم انسانی و علوم اجتماعی مانند روان‌شناسی، علوم تربیتی و جامعه‌شناسی از ابزارهایی مانند پرسش‌نامه، مصاحبه و دیدن استفاده می‌شود. در علوم تجربی پژوهشگران در این مرحله به انجام آزمایش‌هایی می‌پردازند و تأثیر عوامل مشخصی را در زمینه کار خود مورد سنجش و آزمون دقیق قرار می‌دهند.

در مرحله چهارم، داده‌های گردآوری شده به روش‌هایی چون استفاده از مبانی علم آمار، سازماندهی و خلاصه می‌شوند. این سازماندهی و خلاصه سازی به نحوی صورت می‌پذیرد که امکان توصیف و مقایسه نتایج به دست آمده برای پژوهشگر فراهم می‌شود. ترسیم نمودارها و جدول‌ها از روش‌های معمول سازماندهی و خلاصه سازی داده‌ها به شمار می‌آید.

در مرحله پنجم پژوهشگر می‌تواند بنا بر تحلیل یافته‌های مراحل قبل به تفسیر روشنی از موضوع پژوهش پرداخته و پاسخی برای پرسش‌های اولیه خویش بیابد.

در آخرین گام، نتایج پژوهش انجام شده می‌تواند به یکی از روش‌های معمول در انتشارات علمی به صورت چاپی یا الکترونیکی منتشر شود.

مثلاً نتایج پژوهش‌ها ممکن است در قالب گزارش‌های مفصل یا مختصر تحقیقی، مقاله‌های علمی مجله‌ها، رسانه‌های گروهی، سایت‌های اینترنتی یا ارائه در همایش‌های تخصصی ملی یا بین‌المللی انتشار یابد. این نتایج می‌تواند در آینده

مورد استفاده سایر پژوهشگران قرار گیرد و مبنایی برای انجام مطالعات بعدی باشد. اگر پژوهش‌ها از نوع کاربردی باشند، نتایج به دست آمده در اختیار کسانی قرار می‌گیرد که می‌توانند از آن نتایج برای حل مشکلات موجود بهره‌گیرند. خروجی پژوهش‌ها می‌تواند در قالب کتاب، مقاله، پایان‌نامه، مستند و ... تنظیم و روانه بازار شود.

ویژگی‌های یک پژوهشگر موفق چیست؟

یک پژوهشگر موفق نگاهی کنجکاو و موشکافانه به پدیده‌های پیرامون خود دارد و نسبت به آنچه پیرامونش می‌گذرد، حساس است و ذهنی پویا و پرسشگر دارد. ذهن پرسشگر او همواره در راستای یافتن پاسخ‌های تازه برای پرسش‌های موجود است.

همچنین او برای انجام موفقیت‌آمیز پژوهش خود، از روش‌های علمی و پذیرفته شده استفاده می‌کند؛ افزون بر آن، یک پژوهشگر موفق از مهارت لازم برای یافتن منابع اطلاعاتی مورد نیازش برخوردار است. این منابع از محل‌هایی چون کتابخانه‌ها، مراکز اطلاع‌رسانی و شبکه‌های رایانه‌ای ملی و بین‌المللی به دست می‌آیند. او به خوبی می‌تواند در این منابع به جستجو بپردازد و با مطالعه پیشینه پژوهشی موضوعی که در آن زمینه فعالیت می‌کنند، به درک روشنی نسبت به گذشته آن موضوع دست یابد. پژوهشگران موفق به کارگروهی در طرح‌های پژوهشی بها می‌دهند و تلاش می‌کنند، پژوهش خود را با همکاری یکدیگر انجام دهند.

همچنین، آنان نتایج یافته‌های خود را به نحو کارآمدی منتشر ساخته و در اختیار دیگر محققان می‌گذارند. آنان نسبت به توسعه مرزهای دانش احساس مسئولیت کرده و لحظه‌ای از تلاش برای بالا بردن مهارت‌های علمی خویش باز نمی‌ایستند.

کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی چه اهمیتی در توسعه پژوهش دارند؟

کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی به عنوان مراکز اصلی گردآوری و سازماندهی منابع اطلاعاتی ابزار لازم را برای پژوهشگران و توسعه پژوهش فراهم می‌کنند. از آنجا که هیچ پژوهشی نمی‌تواند بدون برقراری پیوند با پیشینه پژوهشی در حوزه موضوعی خود موفق باشد، دسترسی به منابع اطلاعاتی روزآمد یکی از مهمترین نیازهای پژوهشگران است. همه پژوهشگران نیازمند آگاهی از فعالیت‌هایی هستند که قبلاً در حوزه پژوهشی آنان اتفاق افتاده و یا در زمان حال در جریان است. این آگاهی از طریق دسترسی به منابع اطلاعاتی میسر می‌شود.

معمولا یافته‌های سایر پژوهشگران از طریق مجله‌های علمی، کتب، پایگاه‌های اینترنتی و پایگاه‌های اطلاعاتی، منتشر می‌شود. کتابداران و متخصصان اطلاع رسانی، متولی گردآوری و سازماندهی این اطلاعات هستند و نتایج پژوهش‌های قبلی را در اختیار پژوهشگران، قرار می‌دهند.

رابطه پژوهش و توسعه کشور چیست؟

توسعه علمی، صنعتی و فرهنگی هر کشور بدون پرداختن به امر پژوهش با موفقیت چندانی همراه نخواهد بود. در واقع پژوهش، موتور محرک پیشرفت و توسعه محسوب می‌شود. حتی اگر نشانه‌هایی از توسعه بدون پرداختن به مبانی پژوهشی رخ دهد آن توسعه مستمر و پایدار نخواهد بود و نمی‌تواند مسیر مطمئنی را طی کند.

بنابراین، پژوهش، مبنای توسعه است و تضمینی برای استمرار توسعه به شمار می‌آید. همچنین، به کار بستن نتایج پژوهش‌های انجام شده در هر زمینه به بهبود راهکارها و روش‌های معمول در زمینه‌های مورد نظر منجر می‌شود.

رویکرد پژوهش‌مدار در آموزش و نقش آن در پویایی علمی طلاب

منظور از رویکرد پژوهش‌مدار در آموزش آن است که در همه سطوح و مقاطع آموزشی، شیوه‌های تدریس به گونه‌ای باشد که طلاب به مطالعه کتاب‌های درسی اکتفا نکرده و خود با بررسی منابع موجود در موضوع‌های درسی، به گسترش دانش خویش بپردازند. در رویکرد پژوهش‌مدار طلاب چگونه آموختن را می‌آموزند و قادر خواهند بود که به شیوه‌ای علمی دانش خود را توسعه بخشند.

بدیهی است که توسعه پایدار و همه جانبه در هر کشوری به نحو قابل توجهی در گرو گسترش کمی و کیفی فعالیت‌های پژوهشی آن کشور است. اگر نگاهی دراز مدت به امر پژوهش داشته باشیم، شاید مهمتر از انجام پژوهش در زمینه‌های گوناگون، گسترش رویکرد پژوهش‌مدار در آموزش مقاطع مختلف تحصیلی باشد. طلاب امروز، پژوهشگران فردا هستند که با تلاش خود می‌توانند به گسترش مرزهای دانش بپردازند. آموزش موثر روش‌های بهینه پژوهش، ضامن موفقیت پژوهش‌های آینده خواهد بود. بدیهی است که گسترش پژوهش در گرو تعامل سازنده همه بخش‌های آموزشی و پژوهشی کشور است و هیچ یک از سازمان‌ها به تنهایی نمی‌توانند به بهبود وضع پژوهش در کشور کمک کنند. بنابراین، پیشرفت در این زمینه نیازمند عزمی ملی در این باره و توجه به جایگاه پژوهش در زمینه‌های گوناگون است.

ماندگاری علم در ذهن پژوهشگر نسبت به موقعی که علم را از استاد فرا می‌گیرد، یا با مباحثه به آن می‌رسد و یا آن علم را تدریس می‌کند، بیشتر است. من این را شخصاً تجربه کرده‌ام، و هر موقع اقدام به پژوهش در مورد موضوع علمی کردم، ماندگاری عمیق‌تر و رساتر مفاهیم علمی را شاهد بودم، و این نکته - سبب ترغیب طلاب به امر پژوهش خواهد بود. چون باعث می‌شود طلبه کتاب‌های مختلفی را تورق کند و با موضوعات علمی مختلف آشنا گردد و با کمک گرفتن از اساتید، خودش را به تفکر درباره‌ی آثار و نتایج پژوهش کردن سوق دهد تا شاکله‌ی کلی مقاله‌اش پر بارتر و غنی‌تر شود. علاوه بر این ماندگاری علم بصورت مکتوب برای آیندگان از دیگر منافع کارهای پژوهشی می‌باشد.

حال که به واقعیت پژوهش رسیدیم یک سوال پیش خواهد آمد، آن هم این است که اساساً نقش پژوهش در تصمیم‌گیری‌های کلان یک کشور به چه میزان است؟

همانطوری که اشاره شد یکی از عوامل اساسی پیشرفت در کشورهای توسعه یافته، توجه خاص به امر پژوهش است. اصولاً هر نوع پیشرفت و توسعه ارتباط مستقیمی با تحقیقات علمی دارد و رشد و توسعه کشورهای پیشرفته، در نتیجه سرمایه‌گذاری در بخش پژوهش است. حجم وسیع پژوهش‌های علمی در کشورهای توسعه یافته صنعتی گویای این واقعیت است.

کشورهای پیشرفته صنعتی بخش قابل توجهی از تولید ناخالص ملی را به سرمایه‌گذاری در امور پژوهشی و تحقیقاتی اختصاص داده‌اند. به گفته کارشناسان، این رقم برای کشورهای صنعتی ۵ درصد است، حال آنکه در ایران این رقم حدود نیم درصد است.

پژوهش می‌تواند جلوی بسیاری از دوباره‌کاری‌ها، اتلاف وقت و بودجه را بگیرد. هر قدر موضوعی بزرگتر و بااهمیت‌تر باشد نیاز به پژوهش برای تصمیم‌گیری درباره اجرای آن بیشتر است. این کار، ریسک تصمیم و اجرا را به حداقل می‌رساند. برای برنامه ریزی بلند مدت نیز نیاز به تحقیقات بیشتر است. در صورتی که برنامه ریزی فاقد پشتوانه تحقیقاتی باشد و به طور همه جانبه پیش از آغاز مورد بررسی قرار نگرفته باشد، به یقین در اجرا و عملیاتی شدن با مشکل روبه‌رو خواهد شد. از این رو می‌توان گفت پژوهش به ویژه در تصمیم‌گیری‌های کلان نقش عمده‌ای دارد. از همین روست که بسیاری، پژوهش را «حلقه مفقوده توسعه» یا «سنگ زیر بنای توسعه» می‌نامند.

بیش از یک دهه است که مقام معظم رهبری (حفظه الله) با درایت و نکته‌سنجی خاص خود، برای هر سال نامی ویژه انتخاب می‌کنند که این نامگذاری‌ها، جهت حرکت مسئولین و فعالان سطوح مختلف کشور از جمله بخش‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را مشخص می‌کند. در همین زمینه، سال ۱۳۹۱ به عنوان سال «تولید ملی با حمایت از کار و سرمایه ایرانی» نامگذاری شد؛ عنوانی که در یک نگاه ژرف، می‌تواند موجبات شکوفایی هرچه بیشتر اقتصاد کشور را فراهم سازد.

پژوهش‌های حوزوی از نگاه رهبری (حفظه الله)

«من گاهی راجع به مسائل حوزه علمیه فکر می‌کنم، حقیقتاً یک حالت سراسیمگی پیدا می‌کنم.» (۱/۱۲/۱۳۷۰) این عبارات رهبری (حفظه الله) است. ایشان در مسأله تحقیق و پژوهش در حوزه نیز دغدغه‌های بسیاری دارند و بارها آن را بیان کرده‌اند. ایشان در جایی دیگر عنوان کردند که اگر تقسیم بودجه کشور یا اولویت‌های آن در اختیار رهبری بود، بدون شک بنده جزء اولین اولویت‌ها، اولویت تحقیق و علم را معین می‌کردم. (۲۲/۰۸/۱۳۸۱) رهبری بر این باورند که به هر میزان هم به عرصه تحقیق و پژوهش اهتمام بورزیم، باز هم کم است و راه طولانی در پیش داریم. (۸/۸/۱۳۸۲) اهتمام ایشان به امر پژوهش به گونه‌ای است که عنوان می‌کنند «آن کسانی که در دانشگاه‌ها، مراکز تحقیقی، مراکز علمی را می‌خواهند از علم و از تحقیق و پژوهش دور کنند، برای دشمن کار می‌کنند، دشمن بیشترین جایزه را حاضر است به این افراد بدهد.» (۱۴/۳/۱۳۸۵)

با این دغدغه‌مندی و رویکرد است که رهبری به بحث از تحقیق و پژوهش نظر می‌کنند. مسأله پژوهش‌های حوزوی اما یکی از مواردی است که ایشان بر آن انگشت تأکید نهاده‌اند و اسلوبی را نیز عرضه داشته‌اند.

هدف‌گذاری در پژوهش

رهبری بر این مسأله تأکید دارند که در امر پژوهش، می‌باید هدف‌ها مشخص باشد و بدون التفات به هدف، قدمی برداشته نشود. توصیه ایشان این است که: «شما هدف را این قرار بدهید که ملت و کشور شما در یک دوره‌ای بتواند مرجع علمی و فناوری در همه دنیا باشد. شما کاری کنید که در یک دوره‌هایی هر دانشمندی اگر بخواهد به آخرین فرآورده‌های علمی دست پیدا کند، ناچار باشد زبان فارسی را - که شما اثرتان را به زبان فارسی نوشته‌اید - یاد بگیرد. همچنان‌که امروز شما برای دستیابی به فلان علم مجبورید فلان زبان را یاد بگیرید تا بتوانید کتاب مرجع را پیدا کنید و بخوانید، شما کاری کنید که در آینده کشور شما یک چنین وضعی پیدا کند و می‌توانید.» (۱۲/۶/۱۳۸۶)

رهبری همچنین عنوان می‌کنند که «شما برای خودتان یک نقش تاریخی و ملی تعریف کنید، نه یک نقش شخصی. وقتی انسانی نقش شخصی برای خودش تعریف می‌کند، هدف او این می‌شود که به آن ثروت برسد، به شهرت برسد، همه او را بشناسند، همه او را احترام کنند، این می‌شود هدف. به این چیزها هم که رسید، دیگر کاری ندارد، انگیزه‌ای برایش باقی نمی‌ماند. اما انسان وقتی برای خودش یک نقش ملی، یک نقش تاریخی تعریف کرد، وضع فرق می‌کند. شما باید آینده و تاریخ کشور را در نظر بگیرید و ببینید این ملت به کجا باید برسد و شما امروز در کجای این چرخه و این ریل عظیم قرار دارید.» (۱۲/۶/۱۳۸۶)

فلسفه و علوم قرآنی، دو مسأله مهم در حوزه‌های علمیه است. رهبری بر این دو دانش تأکید بسیار دارند. در خصوص پژوهش‌های فلسفی عنوان می‌کنند: «ما به رنسانس فلسفی یا واژگون کردن اساس فلسفه‌مان احتیاج نداریم، نقص فلسفه این نیست که ذهنی است. فلسفه طبعا با ذهن و عقل سروکار دارد. نقص فلسفه ما این است که این ذهنیت، امتداد سیاسی و اجتماعی ندارد. فلسفه‌های غربی برای همه مسائل زندگی مردم، کم و بیش تکلیفی معین می‌کند، سیستم اجتماعی را معین می‌کند، سیستم را معین می‌کند، وضع حکومت را معین می‌کند، کیفیت تعامل مردم با همدیگر را معین می‌کند، اما فلسفه ما به طور کلی در زمینه ذهنیات مجرد باقی می‌ماند و امتداد پیدا نمی‌کند. شما بیاید این امتداد را تأمین کنید و این ممکن است. کما اینکه خود توحید یک مبنای فلسفی و یک اندیشه است، اما شما ببینید توحید یک امتداد اجتماعی و سیاسی دارد؛ از وحدت وجود، از بسیط الحقیقه کل الاشياء از مبانی ملاصدرا، اگر نگوئیم از همه اینها، از بسیاری از اینها می‌شود یک دستگاه فلسفی، اجتماعی، فلسفی و سیاسی و اقتصادی درست کرد.» (۲۹/۱۰/۱۳۸۲)

در مسائل قرآنی هم ایشان هدف‌ها را این‌گونه ترسیم می‌کنند: «جهت‌گیری همه فعالیت‌های قرآنی باید به سمت ظهور و بروز عملی آموزه‌ها و دستورات قرآن در جامعه و رفتارهای فردی و جمعی باشد... جهت‌گیری پژوهش‌های قرآنی باید به سمت عینیت‌بخشی دستورات قرآن در جامعه و زندگی مردم باشد. پژوهنده قرآنی باید از نظر روحی و درونی، زمینه پذیرش حقیقت ناب قرآن را داشته باشد زیرا در غیر این صورت ممکن است پژوهش در قرآن، در جهت مخالف آن استفاده شود. اگر دل پاکیزه نباشد، نتیجه آن می‌شود که از قرآن برای کوبیدن اسلام و جمهوری اسلامی و فضائلی که نظام اسلامی در اختیار ما قرار داده است، استفاده می‌شود.» (۲۸/۷/۱۳۸۸)

ایشان استفاده از متد علمی را در قرآن پژوهی، از نکات بسیار مهم می‌دانند و بدان توجه می‌دهند: «شیوه و متد علمی استفاده از قرآن در قرآن پژوهی بسیار مهم است و در این زمینه، شیوه علمای دین و فقها در استفاده از آیات و روایات،

شیوه کاملاً علمی و آزموده شده است. مبنای علوم انسانی غرب که در دانشگاه‌های کشور به صورت ترجمه‌ای تدریس می‌شود، جهان‌بینی مادی و متعارض با مبانی قرآنی و دینی است، در حالی که پایه و اساس علوم انسانی را باید در قرآن جستجو کرد. (همان)

رهبری بر استنباط اصول کلی از قرآن تأکید می‌کنند. این اصول می‌تواند علی‌الخصوص در دانش‌های علوم انسانی به کار آید. به تعبیر ایشان: «یکی از مسائل مهم و اصلی در قرآن پژوهی، استخراج مبانی علوم انسانی است. اگر این کار انجام شود، پژوهشگران با استفاده از مبانی قرآنی و همچنین استفاده از برخی پیشرفت‌های علوم انسانی می‌توانند بنای رفیع و مستحکمی را از علوم انسانی پایه‌گذاری کنند.» (همان)

التفات به مسائل روز

یکی از تأکیدات رهبری در پژوهش‌های حوزه، توجه به مباحث و مسائل جدید است. ایشان دوری‌گزینی از مسائل روز را یکی از آفات تحقیقات حوزوی می‌دانند. ایشان در سخنرانی سال ۱۳۷۰ در میان طلاب حوزه علمیه قم این نکته را این‌گونه بیان کردند: «تحقیق و پژوهش و اطلاع و آگاهی از حقایق و معارف عالم و وضع علمی دنیا، از چیزهایی است که برای حوزه علمیه لازم است.»

حوزه علمیه نباید از مسائل و جریانات علمی دنیا منزوی باشد. باید در متن جریانات علمی باشد

البته این حرف به معنای آن نیست که فردا تک‌تک طلاب قم بگویند خیلی خوب، ما می‌خواهیم حالا در متن جریانات علمی قرار بگیریم، پس درس‌هایمان را زمین بگذاریم و اول یک خورده زبان یاد بگیریم و بعد بیاییم! نه، حوزه باید باشد، نه تک‌تک طلاب. مجموعه حوزه باید مثل یک استخر جدا افتاده‌ای از جریانات علمی و فکری جهان نباشد، دریای عظیمی باشد که جریان‌های آب به آن وارد بشوند و جریان‌هایی هم از آن خارج گردند، فکری در آن وارد بشوند و فکری هم از آن خارج گردند. شما باید دنیایی را سیراب کنید. حوزه نمی‌تواند کنار بماند. این‌ها چیزهایی است که در مورد حوزه علمیه قم هموم (اندوه) ماست.» (۱/۱۲/۱۳۷۰)

ایشان هر چند که به‌کارگیری دستاوردهای دنیا جدید را توصیه می‌کنند، اما بیم می‌دهند که این سخن نباید به جانب غربی شدن کشور بینجامد. توصیه رهبری (حفظه الله) در این مسأله چنین است: «عزیزان من، ما می‌خواهیم کشور را

علمی کنیم، اما هدف از علمی شدن کشور این نیست که کشور را غربی کنیم

اشتباه نشود، غربی‌ها علم را دارند اما در کنار علم و آمیخته با این علم چیزهایی را هم دارند که از آنها می‌گیریم. ما نمی‌خواهیم غربی بشویم. ما می‌خواهیم عالم بشویم. علم امروز دنیایی که عالم محسوب می‌شود، علم خطرناکی برای بشر است. علم را در خدمت جنگ، در خدمت خشونت، در خدمت فحشا و سکس، در خدمت مواد مخدر، در خدمت خونریزی و جنگ قرار داده‌اند. چنین علمی را نمی‌خواهیم. ما اینجور عالم شدن را نمی‌خواهیم. ما می‌خواهیم علم در خدمت انسانیت باشد. در خدمت عدالت باشد. در خدمت صلح، ما اینجور علمی می‌خواهیم. اسلام به ما این علم را توصیه می‌کند. «(۱۲/۶/۱۳۸۶)

نگاهی کاربردی به پژوهش

رهبری (حفظه الله) تاکید بسیار دارند که پژوهش و تحقیق می‌باید به میدان عمل وارد شود و از کنج کتابخانه‌ها بیرون بیاید. ایشان در خصوص پایان‌نامه‌هایی که به رشته تحریر درمی‌آید، این‌گونه فرمودند که:

«...ساعت‌های بسیار ذی‌قیمتی صرف تهیه یک پایان‌نامه یا یک پژوهش در دانشگاه می‌شود. آیا گزینش این عناوین، حساب شده و در جهت نیازهای کشور است؟ آیا محصول پژوهش و تحقیقی که استاد و دانشجو مشترکا و یا به طور دسته‌جمعی انجام داده‌اند، به مرحله اجرا می‌رسد؟» (۲۶/۹/۱۳۸۳)

ایشان عنوان می‌کنند که: «بعضی از دانشجویان پایان‌نامه‌های خود را جلد کرده و قشنگ برای بنده می‌فرستند. من در کتابخانه خودم قفسه‌ای را برای همین پایان‌نامه‌ها گذاشته‌ام. متأسفانه من مجال نمی‌کنم از اینها استفاده کنم. حالا در آن رشته‌هایی که برای من قابل استفاده است. اما برای اینکه این پژوهش، این پایان‌نامه‌ها که ساعت‌های گرانبهایی صرف آن شده به کار بیاید چه راه حلی وجود دارد؟»

تأکید رهبری (حفظه الله) بر کاربردی و عملی بودن پژوهش‌ها به گونه‌ای است که در صورت کاربردی نبودن و عملیاتی نگشتن تحقیقات، آن را اتلاف وقت و هزینه می‌دانند. از اینجاست که ایشان به بحث تولید علم نظر می‌کنند و بسنده کردن به آموخته‌های دیگران را مورد نقد قرار می‌دهند. به تعبیر ایشان:

«حفظ کردن حرف‌ها و گفته‌ها و نوشته‌هایی که معلوم نیست هم‌اکنون چقدر فایده داشته باشد و درگیر کردن ذهن جوانان به چیزی که غیر لازم است، باید فکر کرد، باید افراد برگزیده و شاخص بنشینند نظامی را طراحی کنند که جوان ما میل به پژوهش، تعمق و تحقیق پیدا کند.» (۳/۷/۱۳۸۷)

تولید علم، دغدغه رهبری (حفظه الله) در امر پژوهش است. ایشان عنوان می‌کنند که:

«آنچه مهم است، تولید علم است. تولید علم یعنی شکستن مرزهای علم و پیشرفت کردن، با تحصیل علم و تبحر در علوم تفاوت دارد. نه اینکه به دومی نیاز نیست، اما دومی کافی نیست. اینکه نوشته و تحقیق و فرآورده‌های ذهن دانشمندان در زمینه علوم مختلف، چه علوم انسانی، چه علوم تجربی بیاید و خوب دانسته شود و همین‌ها محور تشخیص و معرفت نهایی انسان شود، چیز مطلوبی نیست، ما می‌بینیم که در زمینه‌های مختلف تحقیق و پژوهش و رسیدن به نظریه در دنیای مادی و دنیای غرب، مبنای قابل قبول و مورد اعتماد نبوده، بخصوص در زمینه علوم انسانی که در علوم تجربی و در فناوری هم اثر خودش را نشان می‌دهد.» (۲۶/۹/۱۳۸۳)

بایسته‌های اخلاقی پژوهش

شکی نیست که تحقیق و پژوهش علمی در اسلام اهمیت بسیار فراوانی دارد و پرواضح است که افکار، اندیشه‌ها و آثار محققان و پژوهشگران هر جامعه زیر ساخت‌های علمی آن جامعه را تشکیل داده، بناهای علمی و نتایج عملی و تجربی فراوانی به همراه دارد. از این رو، اگر محققان و پژوهشگران ارزش‌های خوب و پسندیده اخلاقی را با مسائل پژوهشی خود همراه کنند؛ زیر ساخت‌های علمی جامعه اثرات و نتایج مثبت و همیشگی خواهند داشت و اگر خدای ناکرده با امور غیر ارزشی و غیر اخلاقی همراه شوند؛ نتایج منفی و ناپسند به دنبال خواهند داشت؛ به همین جهت در این یادداشت به برخی از آموزه‌های اخلاقی اسلام درباره پژوهش اشاره می‌شود.

۱. انگیزه الهی

نخستین مسأله‌ای که شایسته و بایسته است پژوهشگران به آن توجه کنند این است که نیت و انگیزه خود را برای خدا خالص کنند و به خاطر جلب رضای خدا و تقرب به درگاه او تحقیق و پژوهشی انجام دهند.

زیرا می‌دانیم که بر اساس نظام اخلاقی اسلام، نیت و انگیزه، به اندازه عمل و بلکه بیشتر از آن اهمیت دارد و به همین دلیل پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود: نیت مومن بهتر از عمل اوست (بحارالانوار ج ۷۰ ص ۱۸۶) و در جای دیگر فرمود: ارزش اعمال بستگی به نیت‌ها دارد و بهره هر کس از عملش مطابق نیت اوست، کسی که به خاطر خدا و پیامبر هجرت کند هجرت به سوی خدا و پیامبر کرده است و کسی که به خاطر رسیدن به مال دنیا یا به دست آوردن همسری هجرت کند بهره‌اش همان چیزی است که به سوی آن هجرت کرده است. (مستدرک الوسائل ج ۱ ص ۹۰)

ماهیت هر عملی با توجه به نیتی که فرد در انجام آن داشته مشخص می‌شود، زیرا اعمال ما، تنها جنبه ظاهری و دنیوی ندارند بلکه متشکل از ظاهر و باطن هستند، به همین جهت، برای ارزش‌گذاری کاری، تنها ظاهر خوب کفایت نمی‌کند بلکه باید باطن آن کار و شخص انجام دهنده آن نیز خوب و پسندیده باشد. به بیان روشن‌تر در دیدگاه اسلام تنها عملی ماندگار و ابدی خواهد شد که با انگیزه الهی و پیروی از او انجام شود لذا برای اینکه تحقیق و پژوهش ما حقیقتاً ارزشمند گردد و ما را به سعادت و کمال حقیقی رهنمون سازد نیازمند همراهی با انگیزه الهی و اخلاص در عمل است.

همچنین اگر قصد و نیت الهی و اخروی همراه تحقیق و پژوهش باشد، اجر و پاداش آن، مضاعف خواهد شد.

امام علی (سلام الله علیه) فرمود: عطایای الهی به اندازه نیت انسان است. (نهج البلاغه / نامه ۳۱)

ذکر این نکته ضروری است که اگر تحقیق و پژوهش به انگیزه دیگری مانند انگیزه‌های ثروت، قدرت و مانند آن صورت پذیرد هر چند ممکن است مدتی دنیای ما و دیگران را آباد کند اما چون در راستای زندگی حقیقی ما نیست فاقد ارزش حقیقی همه جانبه خواهد بود و سود معنوی برای پژوهشگر نخواهد داشت.

۲. توکل

از آموزه‌های اخلاقی اسلام، فضیلت توکل است که بر محققین و پژوهشگران شایسته و بایسته است در همه امور زندگی خود از جمله در تحقیقات و پژوهش‌های علمی، بر خدا توکل کنند.

توکل از ماده و کالت و به معنای سپردن کارها به خدا و اعتماد به لطف اوست و پرواضح است که به معنای دست کشیدن از تلاش و کوشش نیست بلکه انسان تا آنجا که در توان دارد باید تلاش کند و منزلگاه‌ها را یکی بعد از دیگری با تمام توان بپیماید، اما آنچه از توان او بیرون است به خدا واگذارد و از الطاف جلیه و خفیه او مدد بطلبد.

امام علی (سلام الله علیه) فرمود: کسی که بر خدا توکل کند مشکلات در برابر او خاضع، و اسباب برای او سهل و آسان می‌گردد. (غررالحکم، حدیث ۹۰۲۸)

و نیز فرمود: کسی که توکل بر خدا کند شبهات برای او روشن می‌شود. (غررالحکم، حدیث ۸۹۸۵)

۳. احترام به پژوهشگران سابق

پژوهش‌های نو و جدید - در حقیقت - نتیجه و محصول زحمات و پژوهش‌های پیشینان و دانشمندان گذشته است. پژوهشگران و محققان در هر دوره‌ای با بهره‌گیری از یافته‌ها و پژوهش‌های محققان گذشته می‌کوشند تا کاروان علم و

دانش و اندیشه را پیش ببرند و افق‌های جدیدتری به روی خود و بشریت بگشایند. به همین جهت بر هر محقق و پژوهشگر شایسته و بایسته اخلاقی است که از دانشمندان و علمای گذشته به نیکی یاد کرده و زحمات و تلاش‌های آنها را فراموش نکند و به تعبیر دیگر مراتب اساتید را مراعات نماید؛ زیرا دانشمندان و محققان اسبق، اساتید پژوهشگران سابق بودند و پژوهشگران سابق نیز اساتید و راهنمایان اندیشوران امروز.

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود: هرکس عالم و دانشمندی را گرامی بدارد مرا گرامی داشته و هر کس مرا گرامی بدارد خدا را گرامی داشته است... (جامع الاخبار ص ۳۹)

۴. شهامت و شجاعت در پژوهش

محقق و پژوهشگر باید در انجام پژوهش و تحقیقات علمی با شهامت و شجاعت قدم برداشته و نباید به دلیل ترس از ناتوانی یا ترس از مشکلات احتمالی یا امکانات کم و از انجام کارهای بزرگ خودداری کند. این مساله تا جایی مهم و اساسی است که از مشورت با شخص ترسو نهی شده است. امام علی (سلام الله علیه) فرمود: هرگز با انسان ترسو مشورت نکن، چرا که تو را از کارهای مهم باز می‌دارد، و موضوعات کوچک را در نظر تو، بزرگ جلوه می‌دهد. (غرر الحکم حدیث ۱۰۳۴۹)

از طرفی دیگر پژوهشگر باید شجاعانه دنبال حق و حقیقت باشد و بعد از رسیدن به نتیجه - به خاطر اینکه ممکن است بسیاری از افراد آن را نپذیرند - از مطرح کردن آن نهراسیده و با شجاعت و شهامت از نظریه خود دفاع کند.

امام علی (سلام الله علیه) فرمود: شجاعت، زینت است و ترس، عیب است. (شرح غرر الحکم ج ۷ ص ۱۷۱)

۵. امانت‌داری

امانت‌داری در پژوهش و تألیف، رکن مهمی از حیات علمی و تحقیقی یک جامعه است. هر پژوهشگری اخلاقاً موظف است منبع و مدرک هر مطلبی را که نقل کرده ذکر کند.

همچنین امانت‌داری در تحقیق و پژوهش اقتضا می‌کند که در نقل قول‌ها و یا در استنادها به سخن دیگران از قطعه کردن مطالب - که مخل مراد کامل آن نقل است - پرهیز شود.

امام صادق (سلام الله علیه) فرمود: خداوند هیچ پیامبری را مبعوث نکرد، مگر این که راست گویی و اداء امانت نسبت به نیکوکار و بدکار جزو تعلیمات او بود. (کافی، ج ۲، ص ۱۰۴)

همچنین فرمود: نگاه به رکوع و سجود طولانی افراد نکنید (و تنها آن را نشانه دیانت آنها ندانید) چرا که این چیزی است که ممکن است به آن، عادت کرده باشد، و هرگاه آن را ترک کند، نگران می شود ولی نگاه به راست گویی و امانت داری آنها کنید. (کافی، ج ۲، ص ۱۰۵)

۶. روحیه حقیقت جویی در پژوهش

شایسته و بایسته است پژوهشگر همواره روحیه حقیقت جویی و حقیقت طلبی داشته باشد و همه تلاش و زحمت خود را در کشف حقیقت صرف کند. زیرا حق و حقیقت است که باقی خواهد ماند.

۷. پرهیز از کتمان حق

یکی از مهم ترین مسائلی که پژوهشگران باید به آن توجه کنند این است که نباید حقایق و مسائل واقعی را که نیاز جامعه است کتمان کنند.

پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود: هر گاه از دانشمندی چیزی را که می داند سؤال کنند و او کتمان نماید روز قیامت افساری از آتش بر دهان او می زنند. (بحار الانوار ج ۵۷ ص ۳۰۱)

در حدیث دیگری از امیر مؤمنان علی (سلام الله علیه) پرسیدند: بدترین خلق خدا بعد از ابلیس و فرعون ... کیست؟

امام در پاسخ فرمود: دانشمندان فاسدند که باطل را اظهار و حق را کتمان می کنند و همانها هستند که خداوند بزرگ درباره آنها فرموده: لعن خدا و لعن همه لعنت کنندگان بر آنها خواهد بود. (بحار الانوار ج ۲ ص ۸۸)

۸. پژوهش گروهی و استفاده از مشاوران

از اخلاق پژوهش این است که تحقیقات علمی تا جایی که امکان دارد به صورت گروهی انجام گردد. زیرا از هر جهت مفیدتر از کارهای فردی و شخصی است، به عبارت دیگر پژوهشهای فردی هر چند در جای خود مفید و ارزنده است اما اتقان پژوهشهای گروهی قابل مقایسه با پژوهشهای فردی نیست. اهمیت مشورت تا حدی است که رسول گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) - که صاحب علم لدنی بود - با اصحاب خود مشورت می کرد.

امیر مؤمنان علی (سلام الله علیه) فرمود: بهترین آرا و اندیشه ها از آن کسی است که از مشورت با دیگران خود را بی نیاز

امام حسن (سلام الله علیه) فرمود: هیچ جمعیتی در کار خود با یکدیگر مشورت نکردند مگر این که به خیر و صلاح خویش رهنمون شدند. (تحف العقول، ص ۱۶۴)

پرواضح است که کار و پژوهش گروهی از مصادیق مشورت و کمک‌گیری از یکدیگر است و همه فوائد مشورت کردن را به همراه خود دارد.

۹. پرهیز از شهرت‌طلبی و دنیا‌خواهی و تمایلات نفسانی

برای پژوهشگر و محقق شایسته و بایسته است که در تحقیقات علمی خود از شهرت‌زدگی و دنیا‌طلبی پرهیزد. زیرا این امور موجب دور شدن انسان از حقیقت و سعادت ابدی می‌شود.

قرآن کریم نکته بسیار مهمی را گوشزد می‌کند و می‌فرماید: مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَ حَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَ بَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (هود/۱۵ و ۱۶)

کسانی که زندگی دنیا و زینت آن را بخواهند، (نتیجه) اعمالشان را در همین دنیا بطور کامل به آنها می‌دهیم و چیزی کم و کاست از آنها نخواهد شد. (ولی) آنها در آخرت، جز آتش، (سهمی) نخواهند داشت و آنچه را در دنیا (برای غیر خدا) انجام دادند، بر باد می‌رود و آنچه را عمل می‌کردند، باطل و بی‌اثر می‌شود.

ذکر این نکته ضروری است که هر کاری اگر به خاطر و هدف هوای نفس و دنیا باشد مذموم است، حتی اگر نماز، روزه و احسان نیز به خاطر هوای نفس و دنیا باشد مذموم و باطل است اما اگر آن کار برای امور اخروی یا برای برپایی احکام دین و یا امور دنیوی که منافاتی با امور معنوی و اخروی ندارد، باشد نه تنها ناپسند نیست بلکه پسندیده و ممدوح نیز می‌باشد و گاهی در برخی از موارد لازم و واجب نیز خواهد بود. لذا باید به دنیا به دیده وسیله بنگریم و آن را مزرعه آخرت بدانیم و به هیچ عنوان، دنیا را برای دنیا و لذت‌های زودگذر آن نخواهیم چرا که آخرتی در پیش داریم و باید آماده سفر گردیم.

۱۰. پرهیز از شتاب‌زدگی

از آفات بزرگ پژوهش‌های علمی، شتاب‌زدگی و عجله‌بی‌مورد است. زیرا کمترین آفت عجله این است که مانع درک صحیح موضوع یا مساله می‌شود به همین جهت پژوهشگران از لحاظ اخلاقی شایسته است از شتاب و عجله دوری کنند.

امیرالمومنین (سلام الله علیه) فرمود: لغزش‌های انسان با عجله افزایش می‌یابد. (غرر الحکم حدیث ۹۷۴۰)

۱۱. پرهیز از دخالت دادن خواسته‌های شخصی و گروهی

پژوهشگر نباید خواسته‌های شخصی یا گروهی و ... خود را به عنوان پیش فرض تحقیق و پژوهش خود قرار دهد، لذا نیکو و بایسته است که اصل بی طرفی را - تا حد امکان - در تحقیقات خود مورد توجه قرار دهد.

محقق و پژوهشگر راستین کسی است که خود را تابع نتیجه تحقیق خود بداند نه آنکه حاصل تحقیق خود را تابع امیال خود گرداند.

از همین جاست که تفسیر به رای در مورد قرآن کریم به شدت نهی شده است. یکی از معانی تفسیر به رای این است که شخصی بخواهد باورها و پیش‌فرض‌های قبلی خود را بر قرآن تحمیل کند و از قرآن برای مطالب خود دلیل بیابد به عبارت دیگر شخص در حقیقت نمی‌خواهد مراد خداوند و منظور قرآن را دریابد بلکه می‌خواهد مراد و منظور خود را بوسیله قرآن به اثبات برساند.

۱۲. پرهیز از سرقت علمی

یکی از نکات ناشایست اخلاقی در باب اخلاق پژوهش، بحث سرقت علمی است. محقق با اخلاق هیچگاه مطالب دیگران را به اسم خود منتشر نمی‌کند و حقوق فکری و معنوی افراد دیگر را محترم می‌شمارد.

۱۳. رعایت اولویت‌ها

از دیگر امور اخلاقی برای پژوهشگران این است که اولویت‌ها و نیازهای خود و جامعه را در نظر گرفته و به مسائل مهمتر، اساسی‌تر بیشتر اهمیت دهند. زیرا مسئولیت‌ها، وظایف دینی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، و ... پژوهشگران به اندازه‌ای زیاد است که دیگر امکان رسیدن به مسائل غیر ضروری نیست و گزراندن عمر به مسائل غیر ضروری و انجام ندادن کارهای مهم و ضروری تر باعث خسران و ضررهای غیر قابل جبران فردی و اجتماعی است.

امام علی (سلام الله علیه) می‌فرماید: علم و دانش بیشتر از آن است که بتوانی همه آن را بیاموزی و بر آن احاطه پیدا کنی؛ پس باید از هر دانشی بهترین‌های آن را برگزینی. (غرر الحکم، عبدالواحد الآمدی، ج ۱، باب ۳۹، ص ۱۲۰)

۱۴. تواضع و فروتنی

از دیگر آموزه‌های مهم اخلاقی فضیلت تواضع است. پژوهشگران و محققان نیز شایسته است خود را با این صفت، آراسته کرده و از تکبر و فخرفروشی به شدت پرهیزند.

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود: تواضع جز بزرگی بر انسان نمی‌افزاید پس تواضع کنید تا خداوند شما را بلند مقام سازد. (کنز العمال ح ۵۷۱۹)

۱۵. کنار نهادن حب‌ها و بغض‌ها

محقق و پژوهشگر باید از حب‌ها و بغض‌های شخصی و گروهی، خود را برهاند تا در تحقیقات علمی، از رسیدن به حقیقت باز نماند. زیرا شرط اصلی درک حقیقت یک گفتار یا رفتار و یا مساله‌ای نداشتن حب و بغض است، به عبارتی دیگر دوستی‌ها و دشمنی‌ها می‌تواند نگاه‌ها را تغییر داده و اندیشه‌ها را از مسیر اصلی منحرف کند.

۱۶. فهم کامل سپس نقد اندیشه

یکی از مهم‌ترین و حساسترین مسائل اخلاق پژوهش و نقد این است که محقق و پژوهشگر ناقد که در پی درستی و نادرستی یک اندیشه و نظریه است؛ نخستین و مهمترین شرط آن، این است که آن سخن و مطلب را به درستی فهمیده باشد. زیرا نقد بدون فهم دقیق مطلب، در حقیقت نقد ذهنیات خود ناقد است نه نقد آن مطلب یا مساله. (دقت شود) بنابراین بر هیچ کس از لحاظ اخلاقی شایسته نیست پیش از فهم درست و دقیق یک نظریه و مدعا - به صرف تصویری مبهم، ضعیف یا احتمالی - به نقد آن پردازد.

به جرأت می‌توان گفت اگر این آموزه در میان محققان و پژوهشگران جوامع بشری مراعات گردد بسیاری از نقدها و انتقادات از بین می‌رود.

۱۷. روحیه انتقاد پذیری

شایسته و بایسته اخلاقی است که پژوهشگران روحیه انتقاد پذیری داشته باشند و اگر منتقدی حرف حق و مطلب صحیحی را تذکر داد آن را با کمال افتخار بپذیرند و از منتقد خود تشکر و قدردانی کنند.

چنانکه صادق آل محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود: محبوب‌ترین برادرانم کسی است که عیب‌هایم را برایم گوشزد کند. (بحار الانوار، ج ۷۱، ص ۲۸۲)

۱۸. توجه به نقش پیش فرض های ارزشی

یکی از مهم ترین مسائل در تحقیق و پژوهش، تأثیر پیش فرض ها، فرهنگ، جامعه، ارزش ها و امثال آن در تحقیق است. اصولاً تحقیق علمی صرف و فارغ از هرگونه پیش فرض و پیش زمینه ای اگرچه ذاتاً محال نیست، اما به اعتقاد بسیاری از اندیشمندان، وقوعاً محال است. به تعبیر فنی تر، علوم به طور کلی و علوم انسانی و اجتماعی به ویژه، دارای بار ارزشی هستند؛ یعنی یک پژوهشگر هرگز نمی تواند فارغ از نظام ارزشی مورد قبولش دست به تحقیق بزند.

اندیشه های فلسفی، عرفانی، دینی، اجتماعی و تاریخی یک محقق در ساختار و هندسه علمی و پژوهشی او نقشی تعیین کننده دارند. برای مثال، یک روان شناس مسلمان هرگز نمی تواند عوامل وراثتی را به عنوان علت تامه شکل گیری شخصیت انسان بپذیرد، و یا یک جامعه شناس مسلمان هرگز نمی تواند همچون دورکیم به جبر اجتماعی قایل شود. بنا بر این، پیش فرض های دینی و به طور کلی، نظام ارزشی یک اندیشمند و پژوهشگر در استنتاجات علمی او از پژوهش ها و آزمایش هایش بسیار تأثیر گذارند.

همچنین نقش پیش فرض را در تعیین موضوع پژوهش نمی توان نادیده گرفت. به راستی، اگر اندیشمندان مسیحی، «تثلیث» و تجسد و مرگ فدیّه وار مسیح را جزو تعالیم قطعی مسیح نمی پنداشتند، آیا باز هم حاضر بودند قریب دو هزار سال بر سر حل آن ها و تبیین معقول آن ها اندیشه سوزی کنند و انرژی های فراوانی را هدر دهند؟

بنابراین، پیش فرض های ارزشی و دینی، هم در انتخاب موضوع پژوهش مؤثرند، هم در استنتاجات پژوهشی و هم در تفسیر و تبیین یافته های پژوهشی. (محمد فنائی، دانش اسلامی و دانشگاه اسلامی، ص ۳۵ - ۳۳)

به تعبیر برخی از نویسندگان، «پژوهش در خلأ روی نمی دهد. شخصیت، به ویژه جهان بینی پژوهنده، در کار پژوهش مداخله دارد، و این مداخله در مورد علم های اجتماعی، که بیش از علم های دیگر از انگارگان پژوهنده نقش می پذیرد، بارزتر است.

۱۹. آشنایی با پیشینه پژوهش

هرچند پژوهش های جدید و نوآوری ها، محصول اندیشه و تحقیق یک فرد یا گروه هستند، اما در حقیقت، اگر نیک بنگریم خواهیم دید که نتیجه و محصول زحمات و پژوهش های پیشینیان هستند. پژوهشگران در هر دوره ای، با بهره گیری از یافته ها و پژوهش های پیشینیان، می کوشند تا کاروان دانش را چند قدمی جلوتر ببرند و افق های تازه تر و نوتری را به روی بشریت بگشایند.

بنابراین، در هر تحقیقی اگر می‌خواهیم دست به نوآوری بزنیم و افق‌های تازه‌تری را ببینیم، باید با پژوهش‌های پیشینیان در آن موضوع آشنا شویم، و گرنه به احتمال زیاد، پژوهش ما تکراری خواهد بود و پس از سال‌ها تحقیق، دوباره به همان نقطه‌ای خواهیم رسید که ممکن است سال‌ها و بلکه قرن‌ها پیش، دیگران رسیده‌اند.

آسیب‌شناسی اخلاقی پژوهش

۱. شهرت زدگی

یکی از آفات بزرگ پژوهش‌ها و تحقیقات علمی «شهرت زدگی» است. بسیاری از افراد به صرف مشهور بودن یک باور یا عقیده یا فرضیه، آن را می‌پذیرند و بلکه در مواردی، آن را پایه تحقیقات و پژوهش‌های دیگر خود قرار می‌دهند. برای مثال، پس از طرح نظریه «تکامل انواع» توسط داروین، بسیاری از تحقیقاتی که در عرصه علوم انسانی و اجتماعی صورت گرفته‌اند بر پایه همین نظریه مشهور بوده‌اند، در حالی که این صرفاً یک فرضیه است که علی‌رغم شهرتش، هنوز به اثبات نرسیده. یک پژوهشگر و محقق واقعی باید بکوشد تا در تحقیقات خود، در دام بزرگ و خطرناک «شهرت زدگی» گرفتار نیاید. مشهور بودن یک رأی و عقیده هرگز به معنای درست بودن آن نیست و اکثریت هرگز مساوی با حقانیت نبوده است. یک پژوهشگر اخلاقاً مجاز نیست یک رأی را به صرف کثرت طرف‌داران آن یا شهرت زیادش بپذیرد، یا به عنوان مبنایی برای تحقیقاتش قرار دهد.

۲. شتاب زدگی

«شتاب زدگی» یکی از رذایل اخلاقی به حساب می‌آید. کمترین آفت شتاب زدگی این است که مانع درک درست موضوع می‌شود. شتاب زده نمی‌تواند در اطراف همه جوانب موضوع پژوهش خود اندیشه کند. صبر و بردباری لازمه پژوهش است. یک پژوهشگر آن گاه می‌تواند به موفقیت دست یابد که بردباری را پیشه خود سازد. یک پژوهش بنیادین و کارساز گاه ممکن است ده‌ها سال به طول بینجامد. حتی ممکن است پژوهشگر در طول عمر خود، نتواند نتایج آن را مشاهده کند و آیندگان با ادامه دادن کارها و پژوهش‌های ناتمام او، کار را به نتیجه برسانند.

بنابراین، هرگز نباید توقع داشت که به هر قیمتی شده است در مدت زمان معینی، پژوهش را به پایان برسانیم. هنر و خدمت چنین پژوهشگر صبور و بردباری به جامعه علمی این است که افزون بر ارائه پژوهش‌های بینادین، راه‌های نادرست را نیز به دیگران نشان داده است؛ یعنی عملاً به آیندگان می‌فهماند که از راه‌هایی که او رفته و پس از زحمات فراوان به نتیجه نرسیده است، نروند، بلکه در اندیشه راه‌های دیگری باشند.

۳. دخالت دادن خواسته های شخصی

یک پژوهشگر منصف کسی است که اصل «بی طرفی» را در تحقیق مورد توجه قرار می دهد. او هرگز نباید به خود اجازه دهد که دیدگاه ها، خواسته ها و اغراض شخصی یا صنفی خود را بر موضوع تحقیق تحمیل کند. (جواد محدثی، روشها، صص ۷۸-۷۷) یک تحقیق معتبر تحقیقی است که بی طرفانه و بدون حب و بغض های پیشین صورت بگیرد. کسانی که باورها و دیدگاه های خود را بر منابع تحقیقی تحمیل می کنند هم خود و مخاطبانشان را به گم راهی و انحراف می کشانند و هم تحقیقی نامعتبر و نادرست ارائه می دهند.

یک محقق راستین کسی است که خود را تابع حاصل تحقیق بداند و نه حاصل تحقیق را تابع خود. پژوهشگر حقیقت طلب کسی است که کاملاً تسلیم نتایج پژوهش باشد و نه آن که پیش از پژوهش و یا پس از مشخص شدن نتایج آن، بخواهد پژوهش را تابع دیدگاه ها و باورهای پیشین خود سازد. نهی از «تفسیر به رأی» در قرآن از همین جا ناشی شده است. روایات بسیار در نهی از تفسیر به رأی وارد شده اند (محمد باقر مجلسی، پیشین، ج ۸۹، ب ۱۰، صص ۱۱۲-۱۰۷) کسی که با باورها و پیش فرض های از پیش طراحی شده به سراغ قرآن می رود در حقیقت، نمی خواهد مراد خداوند و منظور واقعی قرآن را دریابد، بلکه می خواهد قرآن را در خدمت اهداف و آراء خود درآورد.

۴. انتحال

یکی دیگر از آفات بزرگ اخلاقی پژوهش و تألیف «سرقت ادبی» یا «انتحال» است که متأسفانه در مراکز علمی کشور ما، به یک معضل تبدیل شده است. «انتحال» به دو معنای متفاوت و البته نزدیک به هم به کار رفته است. معنای شایع و رایج آن، همان چیزی است که امروزه از آن با عنوان «سرقت ادبی» تعبیر می شود. مرحوم دهخدا در تعریف «انتحال» چنین می نویسد: «انتحال: چیز کسی را جهت خود دعوی کردن، شعر دیگری را بر خود بستن، شعر یا سخن دیگری را برای خود دعوی کردن، سخن کسی دیگر بر خویش بستن، سرقت ادبی، سخن دیگر بر خویش بستن است و آن چنان باشد که کسی شعر دیگری را مکابره بگیرد و شعر خویش سازد بی تغییری و تصرفی در لفظ و معنی آن یا به تصرفی اندک؛ چنان که بیتی بیگانه به میان آن درآورد یا تخلص بگرداند. (علی اکبر دهخدا، لغت نامه، واژه «انتحال»)

معنای دیگری که برای واژه «انتحال» ذکر شده، عبارت است از: «خود را به مذهبی بستن، خود را به مذهبی یا به قبیله ای منسوب ساختن، خویشتن را به کسی باز خواندن. (علی اکبر دهخدا، لغت نامه، واژه «انتحال») بر این اساس، نویسندگانی که می کوشند، برای درست جلوه دادن سخن و مدعای خود، افراد نام و نشان دار و صاحب نفوذ علمی و

تاریخی را مدافع نظریه خود معرفی کنند، در حقیقت مرتکب عمل غیر اخلاقی انتحال شده اند. متأسفانه گاه دیده می شود که برخی از افراد یا مکاتب فکری برای تقویت فکر خود و یا نشان دادن سابقه تاریخی شان، افرادی را به مکتب فکری خود منسوب می کنند که هیچ نسبتی با آنان نداشته و اصولاً دارای مبانی فکری کاملاً دیگری هستند. این شیوه غیر اخلاقی را در پیروان مکتب «وهابیت» به خوبی می توان مشاهده کرد. برای آشنایی بیشتر با برخی انتحال ها و سرقت های ادبی مهم و رسوا کننده ای که در طول تاریخ صورت گرفته اند، (ر.ک.، غلامرضا گلی زواره، «غش در پژوهش» در آینه پژوهش، ش ۸۴، سال چهاردهم، شماره ششم، بهمن - اسفند، ۱۳۸۲، ص ۷ - ۵۹).

گفتنی است معضل اخلاقی انتحال یا سرقت ادبی مخصوص روزگار حاضر نیست، بلکه در روزگاران گذشته نیز متأسفانه افراد بسیاری بوده اند که حاصل زحمات دیگران را، بدون آنکه نامی از آنان به میان آورند، به نام خود منتشر کرده اند.

به هر حال، باید دانست که سرقت ادبی امروزه یکی از گناهان کبیره در عالم تحقیق و نویسندگی به حساب می آید و هیچ عذری در این مورد پذیرفته نیست و پرهیز از آن یکی از نخستین و ابتدایی ترین مسائل اخلاقی است که هر محقق و پژوهشگری باید آن را تمرین کند.

۵. حسادت

حسادت، به معنی رشک، بداندیشی، بدخواهی و چشم تنگی است. در اصطلاح، به خصلتی گفته می شود که فرد با بروز دادن آن در رفتارش، نابودی دارایی و سعادت دیگری را آرزو می کند تا در صورت امکان، فقط خودش از همه آنها بهره ببرد.

حسادت، بیماری روحی بدخیمی است که ممکن است در هر شغل و هر شخص و شخصیتی سرایت کند. درمان این بیماری، بسیار سخت است، بلکه آن را بدون درمان دانسته اند. امام علی علیه السلام می فرماید: «الْحَسُودُ لَا شِفَاءَ لَهُ؛ حسود، بهبودی ندارد».

حسود حتی با مقدرات خداوند و تقدیر دیگران، سر جنگ دارد. حسد ورزیدن به خواسته ها و قسمت و هوش و توانایی و اعتبار علمی و معنوی دیگری، شاید زشت ترین گونه حسادت باشد.

گاه ممکن است یک پژوهشگر بر اثر بیماری حسادت و به دور از منش، روش، متانت و شایستگی یک پژوهشگر، بدون تأمل و تحمل، با پرسش های تخریبی و گاه زیر پوشش تحلیل و نقد، به صاحب نظریه تازه هجوم آورد و برای

بیشتر لذت بردن خود، در میان جمع بر او بتازد و تحقیرش کند. حتی سوگ مندانه، گاه در پی عادت کردن به این اخلاق ناروا، در روابط اجرایی، زیر پای نواندیش قلم به دست را نیز خالی می‌کند. حسود، انبار دردهای اخلاقی است: زیاده خواهی، خودبینی، خوداظهاری، هوچی‌گری، غیبت، تهمت، خرافه‌گرایی، دروغ‌گویی، کینه‌توزی و عناد. گاه نویسنده ای از روی چشم تنگی، توانایی دیگری را در گویندگی و سخنوری بر نمی‌تابد. چه زشت است که پژوهشگر، برخلاف آموزه‌های اخلاقی دین، خود را در شیوه پژوهشی به ویژه در پژوهش‌های دینی، از دیگران که در میدان سخنوری یا کارهای دیگر توانایی بیشتری دارند، بهتر و بالاتر بداند و به تخریب و آزار آنان بپردازد. چه زشت است که پژوهشگر در ورطه حسد، از سر عناد و خودبینی و زیاده‌خواهی، دانسته‌های اعتباری اش را چونان چماق و ابزار آزاد، بر سر دیگران به ویژه پژوهندگان جوان بگیرد، و بخواهد که آنها را از سر راه خود بردارد.

پیام متن:

آلوده بودن پژوهشگر به بیماری حسادت سبب می‌شود وی پژوهش خود را راهی برای تصفیه حساب و تضعیف و تحقیر دیگران قرار دهد و به وسیله پژوهش خود، به تخریب و آزار آنان دست یازد.

۶. عجب و غرور

عجب، در لغت به معنی به خویشتن نازیدن، خودپسندی کردن، خودخواهی، خودستایی و خودبینی است. غرور نیز به معنی فریفتن، بالیدن، خودبینی و فریفتگی به خود دانسته شده است و مغرور کسی است که خویشتن بین، گول خورده و سرکش باشد.

عجب در اصطلاح، عبارت از صفتی است که به موجب آن، انسان خود را سزاوار مقامی بداند که شایسته آن نیست یا چنان که ابن مسکویه (در تهذیب الاخلاق) گفته است: «گمانی دروغین است درباره خود برای استحقاقی که شایسته آن نیست».

«فرق عجب و غرور این است که صاحب عجب به فضایی که درباره خود گمان می‌برد، دل خوش است و کاری به نظر دیگران درباره فضیلت هایش ندارد. در حالی که شخص مغرور، اهل تظاهر است و می‌خواهد خود را به دیگران بنمایاند، به گونه ای که شگفت زدگی مردم درباره او مایه شادمانی اوست».

پیام متن:

انسان مغرور بیش و پیش از آنکه حضور و محضر دیگری را شکسته باشد، حرمت و حریم خود را دریده است و بیش از آنکه به دیگری اهانت کرده باشد، به شعور فطری خود توهین کرده است.

۷. انحصارطلبی

یکی از آفت های پژوهش، انحصارطلبی است. انحصارطلبی، یعنی آنکه پژوهشگر، دانش را تنها برای خود بخواهد و آن را از نگاه دیگران پوشیده بدارد. در نتیجه، تشنگان دانش را از گوهر دانش خویش هر چند محدود، بی بهره سازد. اهل بیت: با انحصارطلبی مبارزه کردند و از پیروانشان خواستند تا دانش خود را به دیگران نیز بیاموزند و آن را در اختیار کسانی که سزاوار آند، قرار دهند.

حضرت علی علیه السلام در این باره می فرماید: «زَكَاةُ الْعِلْمِ نَشْرُهُ؛ زکات دانش، نشر آن است.» (غرر الحکم و درر الکلم، ج ۱، ص ۵۲)

و نیز فرمود: «مَنْ كَتَمَ عِلْمًا فَكَأَنَّهُ جَاهِلٌ؛ هرکس دانش خود را پنهان سازد، گویا نادان است.» (شهاب الأخبار، ج ۱، ص ۱۷۵) و باز از آن حضرت است که:

مَا أَخَذَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ عَلَى الْجَاهِلِ أَنْ يَتَعَلَّمَ حَتَّى أَخَذَ عَلَى الْعَالِمِ أَنْ يَعْلَمَ.

خداوند سبحان، نخست، یاد دادن را بر دانشمند لازم شمرده است، آن گاه فراگرفتن را بر نادان. (عیون الحکم، ج ۱، ص ۴۸۳) پیام متن:

پژوهشگر باید به دور از بخل، یافته های علمی خود را در اختیار دیگران قرار دهد و بدین گونه پیش پای مردم را با چراغ دانش خویش روشن کند و زمینه کمال و پویایی آنان را فراهم آورد.

یک تحقیق دارای چه ساختاری است؟

برای هر محصلی (چه حوزوی و چه غیر حوزوی) در مقاطع عالی، بالاخره زمانی فرا میرسد که باید به طور جدی با یک موضوع تحقیقاتی روبرو شود و دست کم برای انجام امور معمول فارغ التحصیلی هم که شده، یک پژوهش و تحقیق حرفه ای و نظام مند را به انجام برساند.

در این ادامه به توضیح ساختار یک تحقیق می پردازیم.

ساختار یک تحقیق شامل موارد زیر می باشد:

- ✓ هدف تحقیق
- ✓ موضوع تحقیق
- ✓ سوال های تحقیق
- ✓ فرضیه تحقیق
- ✓ پیشینه تحقیق
- ✓ طرح تحقیق
- ✓ روش تحقیق
- ✓ نگارش تحقیق

هدف تحقیق

هر تحقیقی برای دستیابی به اهداف خاصی صورت میگیرد، این اهداف خود را در قالب مسأله تحقیق، نمودار میسازند و از طریق بیان آن، آشکار میشوند. اهداف تحقیق میتوانند به دو صورت کلی و فرعی مطرح شوند. در اجرای پژوهشهای علمی، پس از بیان مسئله تحقیق، پژوهشگر قصد خود را به صورت عملیاتی که از طریق مشاهده های عینی قابل دستیابی است، بیان میکند. در برخی از پژوهشها، محقق به جای طرح سؤالات پژوهشی یا فرضیه، فقط به بیان هدف میپردازد. این امر، معمولاً در تحقیقات کیفی به چشم میخورد.

اهداف تحقیق به دو قسمت تقسیم می شوند:

الف) اهداف اصلی

هدف کلی به طور مستقیم، از مسأله پژوهش مشتق می شود و در واقع، اهداف کلی، خود پاسخ به مسأله تحقیق است که مشخص میکند پژوهش، چه چیزی را دنبال میکند.

ب) اهداف فرعی

اهداف فرعی تحقیق، از اهداف کلی آن نشئت میگیرند و میتوان آنها را مسئله تفکیک شده پژوهش نیز نامید. محقق با بیان این اهداف، تصریح میکند که در تحقیق، چه انجام میشود و چه انجام نمیشود؟

هر پژوهشی میتواند چندین هدف فرعی داشته باشد. از آن جا که تمامی مراحل و اجزای تحقیق بایستی به صورت مجزا و مشخص و با کلمات دقیق، بیان شوند تا محقق بتواند آنها را در معرض آزمایش بگذارد میتوان گفت که اهداف فرعی پژوهش، راهنمایی برای تهیه و تدوین ابزار گردآوری اطلاعات است. بنابراین، ضروری است که اهداف فرعی، به نحوی بیان شوند که بر علمی بودن نتایج پژوهش، تأکید داشته باشند و چارچوبی مناسب، برای تجزیه و تحلیل آماری ارائه دهند.

پیش نیازهای شروع تحقیق با رویکرد مقاله نویسی

حال نوبت به آن رسیده است که به پرسش اصلی این جلسه پاسخ دهیم و به شما بگوییم که چگونه می‌توانید مقاله نویس شوید و نوشتن مقاله را آغاز کنید.

برای این کار، سه گام مهم و اصلی را در ادامه بیان می‌کنیم.

گام اول: مطالعه عمومی و آزاد

اگر می‌خواهید نویسنده‌ای توانا و خوش قلم باشید باید ابتدا فردی خوش‌خوان باشید. فرقی نمی‌کند که چه منبعی را می‌خوانید. مهم آن است که آن منبع را درست و با دقت بخوانید.

مجلات، کتاب‌ها، روزنامه‌ها و... بهترین منابع برای مطالعات شما هستند. زمانی که شما مطالعه‌ی خود را افزایش می‌دهید، ناخودآگاه قدرت نویسندگی و بیان خود را تقویت خواهید کرد. و اولین گام مهم در مقاله نویسی را برداشته‌اید. نکته: هدف از این بخش تقویت دایره لغات و دانش دستور زبانی شما است.

گام دوم: مطالعه تخصصی کتب، مقالات، مجلات و فصلنامه‌های علمی

در کنار مطالعات آزاد و عمومی که در گام اول به آن اشاره شد؛ باید مطالعات تخصصی خود را بیشتر کنید. شاید الان در ذهنتان بگویید که منظور از مطالعه‌ی تخصصی چیست؟ در اینجا مطالعه‌ی تخصصی یعنی:

✓ اولاً باید کتاب‌ها و مقالات علمی را بیشتر بخوانید.

✓ دوماً موضوعاتی را برای مطالعه انتخاب کنید که مورد علاقه و یا مورد نیاز شما باشد.

کسی که مقالات و نشریات علمی - تخصصی را مطالعه می‌کند، در وهله‌ی اول، با فرمت (ساختار) نوشته‌های علمی بیشتر آشنا می‌شود و در وهله‌ی دوم، دانش موضوعی خود را در حوزه‌ی مورد نظر تقویت می‌کند و به مرور زمان صاحب ایده و نظر خواهد شد.

همچنین آن شخص در نوشتن مقاله به حدی از توانایی می‌رسد که می‌تواند مطالب علمی را به چالش کشیده، از آن‌ها دفاع کرده و یا آن‌ها را رد کند.

گام سوم: قلم را بردارید و دست به کار شوید.

مهم‌ترین بخشی که در راه نویسنده شدن و مقاله نویسی باید مورد توجه قرار گیرد، «دست به قلم شدن» است.

تا زمانی که یک کاغذ مقابل خود نگذارید و شروع به نوشتن مقاله نکنید، محال است بتوانید مقاله نویس شوید. این کار در ابتدا واقعاً سخت به نظر می‌رسد؛ اما به مرور زمان و در مدت کوتاهی خواهید دید که مهارت نویسندگی شما چقدر پیشرفت کرده و تقویت شده است.

برای شروع می‌توانید:

۱. یک برگه بردارید و درباره‌ی موضوعی که علاقه دارید یک یا دو صفحه مطلب بنویسید.
 ۲. سپس برگه را کنار گذاشته و فردا به سراغ آن بروید؛ حال آن را ویرایش و یا اصلاح کنید.
 ۳. اینبار برگه‌ای دیگر بردارید، دوباره درباره‌ی موضوعی دیگر مطلبی بنویسید.
 ۴. پس از گذشت چند روز، آن را ویرایش و اصلاح کنید.
- نکته ۱: این کارها را چند ماهی تمرین کنید، تا قدرت نویسندگی شما افزایش یابد.
- نکته ۲: لطفاً در مصرف کاغذ صرفه جویی کنید و از کاغذهای باطله در این مرحله استفاده کنید.

عوامل مؤثر در انتخاب موضوع تحقیق چیست؟

الف) کنجکاوی انسان؛

ب) نیاز و ضرورت؛

ج) بضاعت علمی؛

د) تجربه ؛

ه) محدودیت ها.

مراحل انجام یک تحقیق علمی

۱. مسئله یابی و انتخاب عنوان؛

۲. فصل بندی؛

۳. مقدمه نویسی؛

۴. فصول و تحلیل داده ها؛

۵. نتیجه نویسی؛

۶. چکیده نویسی؛

۷. تنظیم منابع.

آسیب شناسی پژوهش در حوزه های علمیه :

تقسیم بندی آسیب ها:

عوامل منفی در فرایند پژوهش از چند جهت قابل تقسیم است:

- الف. عوامل مربوط به پژوهشگر، در برابر عوامل مربوط به مراکز پژوهشی (مدیریت پژوهش)؛
- ب. عوامل مادی و اقتصادی، در برابر عوامل معنوی و تقایص علمی؛
- ج. عوامل روان شناختی و جامعه شناختی و روش شناختی و اجرایی.

آسیب های پژوهش ها در حوزه دین

۱. آسیب های روش شناختی:

۱-۱. خلط «تحقیق» با «اطلاع رسانی آموزشی و ترویجی» (خلط وظایف تبلیغی با تحقیقات اساسی)

پژوهشگر، مسئله محور است؛ یعنی مشکل و موضوع خود را تحلیل کرده به مسائل یا مسئله تبدیل می کند و به دنبال حل آن می رود و برای آن فرضیه ای نو ارائه می کند. اما کسی که در صدد آموزش و اطلاع رسانی ترویجی است، موضوع محور یا مشکل محور است؛ از این رو به مقدمات و حواشی و مصادیق و ابعاد و همسایه های مطلب می پردازد و هدف آن اقناع مخاطب یا پر کردن ذهن او از معلومات است نه حل مسئله و نوآوری.

از آنجا که حوزه های علمیه سه وظیفه «تبلیغ»، «آموزش» و «پژوهش» را به عهده گرفته اند، گاهی افراد این سه مقوله را با هم خلط می کنند و پژوهش های آنان تبدیل به اطلاع رسانی تبلیغی یا آموزشی می شود؛ از این رو نتایج لازم را به دنبال نمی آورد.

۱-۲. تبارشناسی نکردن مسائل

برخی از مسائل تک تباراند؛ مثل مسائل فقهی نماز یا مسائل شیمی. در اینجا نیاز به مطالعات میان رشته ای نیست. اما برخی از مسائل چند تباراند؛ مثل ماهیت ایمان که از منظر کلام، تفسیر قرآن و روان شناسی قابل بررسی است؛ نیز علل خودکشی که می توان آن را از منظر روان شناسی، جامعه شناسی، اقتصاد، کلام و فقه بررسی کرد. در این گونه مسائل بدون مطالعات میان رشته ای و تطبیقی جواب کامل به دست نمی آید. برخی از پژوهشگران به تبارشناسی مسائل توجه نمی کنند؛ از این رو مسئله را تک بُعدی و ناقص می بینند و پژوهش آنان نتیجه کامل نمی دهد. این خطا در خلط روش علم مورد استفاده نیز تأثیر دارد.

۱-۳. خلط گسترده علوم و روش آنها

روشن است که با روش و چارچوب یک علم، نمی توان مسائل علم دیگر را حل کرد. روش عقلی را - که در فلسفه و منطق به کار می رود - نمی توان جایگزین روش تجربی کرد که در علوم تجربی کاربرد دارد، یا روش نقلی که در حدیث استفاده می شود، نمی تواند جای آن را روش دیگری بگیرد. برای مثال مرحوم آیت الله خوئی (ره) برای حل مسئله «جمع قرآن» از روش فقهی استفاده کرده و با ادله اربعه فقهی در باره یک مسئله تاریخی داوری کرده است و جمع قرآن را در زمان پیامبر (ص) دانسته است (البیان، صص ۲۵۷ - ۲۷۸)؛ اما آیت الله معرفت از روش تاریخی برای حل این مسئله بهره گرفته و روش فقهی مرسوم را در این باره غیر کارها شمرده است.

۱-۴. خلط یافته ها با اطلاعات

پژوهشگر در جریان تحقیق، نخست به اطلاعاتی خام دست می یابد که به آنها «داده ها» یا «یافته ها» گویند. سپس این یافته ها مورد ارزیابی قرار می گیرند و اطلاعات ارزشمند و معتبر به دست می آید. این اطلاعات معتبر برای تحقیق، پردازش می شوند. اطلاعات شایسته و معتبر آنهایی هستند که مرتبط با موضوع، کامل، صادق، دقیق، واضح، نو و مستند باشند. اما گاهی برخی پژوهشگران یافته ها را به جای اطلاعات به کار می گیرند، در حالی که یافته ها ارزش کاربردی ندارند؛ برای مثال کسی که هر حدیثی را در هر کتابی که یافت - بدون بررسی سند و ارزیابی متن - به کار می برد؛ محقق شمرده نمی شود.

۱-۵. ناآگاهی از روش تحقیق

هر پژوهشگر و نویسنده، نیازمند روش تحقیق است، بلکه نیازمند بازآموزی و نوسازی روش تحقیق خود در طول زمان است. برخی از پژوهشگران از این نیاز اساسی غافل می شوند و در نتیجه، زحمات آنان ره به جایی نمی برد یا شکل و سامان خوبی نمی یابد، یا استفاده بهینه از آنها نمی شود.

۱-۶. ناآگاهی از روش شناسی تحقیق

گاهی محققان، روش تحقیق عمومی را می دانند، ولی از اقسام روش های تحقیق، به ویژه روش های تخصصی هر حوزه و روش پژوهش میان رشته ای آگاهی ندارند؛ از این رو در انتخاب روش مناسب تحقیق با مشکل مواجه می شوند. از این رو لازم است که پژوهشگران علاوه بر آگاهی از روش تحقیق، از روش شناسی روش های تحقیق نیز آگاه باشند.

۱-۷. طرح مسائل متعدد در تحقیق واحد

تحقیق، مسئله محور است و هر چه مسئله تحقیق جزئی تر باشد، نتیجه دقیق تر خواهد بود؛ از این رو لازم است که مشکل و موضوع تحقیق به مسائل متعدد تجزیه شود و یک مسئله برای تحقیق انتخاب شود؛ چنان که فقیهان نامدار اسلام برای حل موضوعات فقهی، آنها را به مسائل جزئی تقسیم می کردند و هر فرع را جداگانه مورد بررسی قرار می دادند، و از خلط مسائل به شدت جلوگیری می کردند.

۱-۸. خلط مصادیق، آثار، ابعاد و علل محتمل در تحقیق

برخی از صاحب نظران توصیه کرده اند که از راه های زیر برای تجزیه موضوع و مشکل به مسائل استفاده شود:

الف. تجزیه به علل محتمل؛

ب. تجزیه به آثار محتمل؛

ج. تجزیه به ابعاد مختلف؛

د. تجزیه به مصادیق. (روش شناسی مطالعات دینی، ص ۱۱۰ به بعد)

اگر مسائل تحقیق همان طور که گذشت، از هم جدا نشوند، ممکن است پژوهشگر مصداق را با ابعاد، یا آثار را با علل محتمل اشتباه کند و در تحقیق و نتیجه آن به خطا برود؛ از این رو لازم است همه این موارد از هم جدا شوند.

۹-۱. حصرگرایی در تبیین و نفی دیدگاه‌های رقیب که به صورت طولی مطرح شده است

تبیین مطالب و تشریح علت‌ها می‌تواند به صورت طولی یا عرضی مطرح شود. هر مسئله‌ای ممکن است تبیین جامعه‌شناختی، اسطوره‌ای، متافیزیکی تاریخی و... داشته باشد. این تبیین‌ها هم دیگر را نفی نمی‌کنند، چون ساحت‌های آنها متفاوت است؛ پس ممکن است همگی صحیح باشند. برای مثال «علیت» می‌تواند تبیین متافیزیکی داشته باشد و به خدا نسبت داده شود و نیز می‌تواند تبیین فیزیکی و مادی داشته باشد و به انسان نسبت داده شود.

مثال دیگر، نتایج روش‌های تفسیری متفاوت درباره یک آیه است. اگر نتیجه روش تفسیر نقلی با نتیجه روش تفسیر علمی یا باطنی یا عقلی متفاوت بود، می‌توانیم همگی را بپذیریم؛ چرا که ساحت علوم عقلی، علوم تجربی و نقلی یکسان نیست و اینها هم دیگر را نفی نمی‌کنند. همان طور که در تفسیر سوره قدر از این روش‌ها استفاده شده و شب قدر به شب معمولی، ۲۴ ساعت (از نظر علمی) (ر.ک.: تفسیر نمونه، ج ۲۷، ذیل سوره قدر) تفسیر شده (اصول کافی، ج ۱، ص ۳۹۰) چنانچه از حضرت فاطمه (س) نیز چنین روایتی در این باره وارد شده است. این اصل، شبیه قاعده «الجمع مهما ممکن اولی من الترتیب» است که در احادیث اجرا می‌شود؛ یا جریان و سریان قاعده «استعمال لفظ در بیشتر از یک معنا» که در اصول فقه مورد بحث است و در تفسیر؛ بسیاری از بزرگان، مانند صاحب تفسیر نمونه آن را پذیرفته‌اند. (تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۱۴۰ چ ۳۰)

یک مسئله همچنین می‌تواند تبیین عرضی داشته باشد. در این صورت دو تبیین در یک سطح معرفتی هستند و ممکن است قابل جمع و سازگار باشند (مثل علل معدّه در مورد یک معلول) یا قابل جمع نباشند؛ چرا که با یکدیگر تناقض دارند. مثلاً اگر از یک مسئله دو تبیین جامعه‌شناختی عرضه شود، باید یکی را انتخاب کرد و نظریه رقیب را از صحنه خارج ساخت. گاهی خلط میان تبیین طولی و عرضی، و حصرگرایی در پژوهش، موجب نفی بدون دلیل دیدگاه‌های رقیب می‌شود.

۱-۱۰. تفسیر مسبوق به نظریه

برای فهم متن و تفسیر آن دو گونه می‌توان عمل کرد:

الف. تفسیر مسبوق به نظریه

در این شیوه، فرد دیدگاه خود را در باره موضوع تحقیق از قبل انتخاب کرده است و می‌کوشد دیدگاه خود را بر متن تحمیل کند. علامه طباطبایی (رحمة الله) این شیوه را «تطبیق» خوانده است (المیزان، ج ۱، ص ۶ (مقدمه)) و در احادیث اسلامی از آن با عنوان «تفسیر به رأی» یاد می‌شود. (امالی صدوق، طبع نجف، ص ۶) البته تفسیر به رأی اقسام و مصادیقی دارد که این روش، یک مصداق از آن است.

ب. تفسیر مسبوق به مسئله

تفسیر مسبوق به مسئله این است که مسأله خود را بر متن (مثلاً قرآن) عرضه و بی‌طرفانه تجسس کند و ببیند مقبول متن است یا مردود؟

یکی از آسیب‌های تحقیقات اسلامی، «تفسیر مسبوق به نظریه» است که در قرآن و احادیث از آن به «تفسیر به رأی» تعبیر شده است و پژوهش را به کژراهه می‌برد. و در واقع پژوهشگر با استفاده از این شیوه به دنبال مؤید برای نظریات خود می‌گردد.

۱-۱۱. بی‌توجهی به تاریخ علم

دیدگاه‌های علمی در باره مسائل هر علم در طول تاریخ تغییر می‌کند و غالباً هر دیدگاه در نظریه‌های بعدی اثر می‌گذارد و گاهی یک مسئله بین چند علم یا چند مذهب دست به دست می‌شود و شکل اولیه آن تغییر می‌یابد.

مطالعه تاریخی و تحلیلی مسائل سبب می‌شود مطالب و دیدگاه‌ها و دلایل، معنادار شوند و شناخت سلف در پرتو خلف حاصل آید. بی‌توجهی به تاریخ مسئله و علم نیز مانع فهم درست مسئله می‌شود.

حکایت شده که مرحوم آیت الله بروجردی (رحمة الله علیه) در تحقیقات فقهی و حدیثی خود این گونه عمل می‌کرد و به فضای صدور احادیث و دیدگاه علمای اهل سنت و تاریخ مسئله توجه ویژه می‌کرد.

پس یکی از آسیب‌های آموزش و پژوهش در علوم حوزوی کم‌توجهی به تاریخ علم اصول و علم فقه و... است. به طوری که گاهی همه مطلب در چند نفر از دانشمندان خلاصه می‌شود.

۱-۱۲. کم توجهی به نیازسنجی در انتخاب موضوعات پژوهشی

روش صحیح انتخاب موضوع آن است که در انتخاب موضوع تحقیق، به معیارهای زیر توجه شود:

الف. نیاز جامعه و مراکز علمی؛

ب. استعداد و توان پژوهشگر؛

ج. علاقه پژوهشگر؛

د. ضرورت پژوهش در موضوع.

در مواردی، مراکز پژوهشی و پژوهشگران از روش صحیح برای انتخاب موضوع و مسئله پیروی نمی کنند، بلکه گاهی برای رفع تکلیف اقدام به انتخاب موضوع پایان نامه می کنند و گاهی

لازم است موضوعات و مسائل هر حوزه پژوهشی، خود، موضوع یک پژوهش وسیع کاربردی قرار گیرد و در اختیار پژوهشگران گذاشته شود.

۱-۱۳. پرداختن بیش از حد به مباحث نظری و دور شدن از مباحث کاربردی و راهبردی

تحقیقات بنیادی و کاربردی، همه مورد نیاز است؛ اما گاهی آن قدر به پژوهش های بنیادی و نظری اهمیت داده می شود و مسائل ذهنی مورد پژوهش یا باز پژوهی قرار می گیرد که از تحقیقات کاربردی غفلت می گردد؛ چرا که در این پژوهش ها به مسائل عینی جامعه توجه نمی شود. این، یکی از آسیب های جدی در حوزه علوم اسلامی است که نمونه های عینی آن را در بخشی از مسائل بی ثمر اصول فقه و مانند آن می بینیم. (هر چند که بسیاری از مسائل اصول فقه، مفید و ضروری است.)

۱-۱۴. عدم توجه به ویرایش آثار

ویرایش دارای پنج مرحله است:

الف. ویرایش فنی (مثل درج علائم سجاوندی نظیر نقطه، ویرگول و...);

ب. ویرایش محتوایی (مثل جابه جایی کلمات و...);

ج. ویرایش عمیق (مثل کم و زیاد کردن کلمات...);

د. بازنویسی متن (مثل استفاده از الفاظ جدید در متن و...);

ه باز آفرینی متن (مثل کم و زیاد کردن فصول و...).

توجه به این شیوه ها برای زیباسازی، جذاب، روان و زودیاب کردن پژوهش مؤثر است. یکی از آسیب های پژوهش های حوزوی - که در دهه اخیر کمتر شده است - توجه نکردن به ویرایش آثار است.

۲. آسیب‌های روان‌شناختی:

۲-۱. ترس از ابراز عقیده و نظریه پردازی

پژوهشگر باید شجاعت ابراز عقیده و نظریه پردازی مستدل را داشته، و دارای اعتماد به نفس قوی باشد تا بتواند گامی در علم به پیش نهد.

گاهی عوامل درونی، مثل سستی اراده یا عدم اعتماد به نفس و ترس از شکست موجب می‌شود که پژوهشگر سال‌ها نظریه خود را اعلام نکند، یا در ابراز عقیده، تقیه و مخفی‌کاری کند. البته عوامل بیرونی نیز در این کار مؤثر است که در زمره آسیب‌های جامعه‌شناختی و اجرایی بیان خواهند شد. روشن است که این آسیب، مانع جدی در راه پیشرفت و تولید علم است.

۲-۲. روحیه سطحی‌نگری در تحقیق

پژوهش با ژرف‌نگری رشد می‌یابد و بالنده می‌شود. برخی از پژوهشگران روحیه‌ای تسامحی و سطحی‌نگر دارند. این روحیه به پیشرفت علوم، ضربه‌ای غیر قابل‌جبران وارد می‌کند.

۲-۳. ضعف روحیه نقدپذیری و نقادی

پژوهشگر باید روحیه‌ای نقادانه داشته باشد و بر هر دلیل و مسئله‌ای علامت سؤال بگذارد تا بتواند مشکلات را بشناسد و آنها را حل کند. به همان اندازه نیز لازم است پژوهشگر، نقدپذیر باشد؛ یعنی دلایل منطقی و اشکالات مخالفان خود را با شرح صدر، مورد بررسی قرار دهد و اگر صحیح است، بپذیرد. برخی از پژوهشگران دارای این دو روحیه نیستند؛ از این رو به پژوهش‌های خود آسیب جدی وارد می‌کنند و از رشد خود و جامعه علمی جلوگیری می‌کنند.

۲-۴. شخص محوری و تمایل به تحقیقات فردی (فرار از عقل جمعی و ارزیابی)

پژوهش‌های جمعی، نتیجه‌ای کامل‌تر و استوارتر به بار می‌آورند. برخی از محققان حوزه دین از دیرباز به تحقیقات فردی عادت کرده‌اند؛ از این رو در گوشه کتابخانه می‌نشینند و تحقیق خود را انجام داده، نتیجه آن را ارائه می‌کنند. این شیوه از آن جهت که استقلال محقق و اجتهاد شخصی او محترم شمرده می‌شود؛ و آرای شخصی او منتشر می‌شود، مفید است، اما از جهت دیگر، محقق را از مشورت و بهره‌برداری از نقدها و افکار دیگران محروم می‌سازد و رشد علم را کند می‌گرداند.

در سه دهه اخیر برخی تحقیقات جمعی در حوزه های علمیه شکل گرفته است که البته اینها کافی نیست، بلکه این شیوه باید نهادینه شود و به صورت فرهنگ عمومی محققان در آید؛ به ویژه در حوزه فقه که کار جمعی زیادی را می طلبد.

۲-۵. عدم رعایت اخلاق حرفه ای پژوهش

پژوهشگران افراد با اخلاق و امینی هستند، به ویژه در حوزه دین که توصیه آن به دینداران رعایت اخلاق و امانت است. اما گاهی برخی از پژوهشگران از سر غیرت دینی یا مذهبی و به خاطر آنکه مخالفان نشان حق و انصاف را رعایت نکرده اند، کلماتی می گویند که از قلمرو ادب نگارش و تحقیق خارج شده و توهین به دیگران به شمار می آید.

نیز ممکن است پژوهشگری از حقوق معنوی نویسندگان دیگر آگاهی کافی نداشته باشد و مطالب دیگران را بدون آدرس نقل می کنند که این کار، نوعی سرقت علمی به شمار می آید. این امور، شایسته یک محقق نیست و از اخلاق حرفه ای پژوهشگری به دور است و از آسیب های اخلاقی پژوهش به شمار می آید. البته برخی نیز آگاهانه چنین می کنند. این گونه افراد نوعی انحراف روانی دارند که باید درمان شوند.

۲-۶. نوگریزی (نادیده انگاشتن موضوعات درجه اول)

برخی از پژوهشگران از موضوعات نو در حوزه پژوهش فرار کرده و خود را سرگرم موضوعات کهنه، تکراری و سنتی می کنند؛ و به هر دلیلی به حوزه های نوین علمی و به آفرینش فکری دست نمی یازند. در هر صورت این، آسیب روانی جدی ای است که مانع پیشرفت پژوهش می شود و از انجام تحقیقات نوین جلوگیری می کند.

۲-۷. منفی بافی به جای تحقیق و نقد سازنده

جهت گیری تحقیق و نقد، باید سازنده باشد تا جامعه علمی را به پیش ببرد. برخی افراد روحیه ای منفی باف دارند و همواره روح یأس و ناامیدی در جامعه و دانشمندان می دمند و به جای نقد سازنده آثار آنان و ارائه راهکارهای سازنده، به تخریب ایده ها می پردازند؛ و از نقد مشفقانه و علمی بهره نمی جویند.

۲-۸. شتاب زدگی در تحقیق و نظریه پردازی

تحقیق، وقت گیر است، اما چشم گیر نیست. این، شعار اساسی پژوهشگران حقیقی و طبیعت تحقیق است. گاهی نتیجه سال ها تحقیق، ده صفحه مطلب است. ولی برخی از پژوهشگران به خاطر عجله در کار، مطالب ناپخته ارائه می کنند، یا با ارائه نظریه های غیر محققانه، به کژراهه می روند، و نه تنها باعث پیشرفت علم نمی شوند، بلکه مانع رشد آن می

شوند. این روحیه که یکی از آسیب‌های روان‌شناختی پژوهش است، با تلقین، شکیبایی و تقویت روحیه صبر و استقامت در پژوهشگران قابل رفع است.

۲-۹. افراط و تفریط در برخورد با افکار دیگران

در حوزه تحقیق، رعایت اعتدال و انصاف یک اصل اساسی است که زمینه ساز شکوفایی استعدادها می‌شود. رعایت نکردن این اصل و برخوردهای تند، موجب دلسردی محققان و کند شدن روند تحقیقات می‌شود. هم‌چنین سهل‌انگاری در نقد و بررسی، موجب ضعیف شدن نتیجه تحقیقات می‌گردد که هر دو مورد، یعنی تند روی و سهل‌انگاری، به پژوهش آسیب می‌رساند.

۲-۱۰. خودسانسوری (اختناق سفید)

محقق واقعی کسی است که تابع حقیقت باشد و هیچ چیزی را با حقیقت عوض نکند. برخی به خاطر عوامل روان‌شناختی، مثل ترس، ناامنی در حوزه نظریه پردازی و ضعف اراده و شخصیت، از ابراز عقاید و کشفیات خود پرهیز می‌کنند؛ یعنی گرفتار نوعی اختناق سفید یا خودسانسوری می‌شوند. برنامه ریزان و مدیران تحقیقات باید عوامل و زمینه‌های روانی و اجتماعی خودسانسوری را بشناسند و بر طرف سازند.

۲-۱۱. مرعوب بیگانگان شدن (غرب زدگی)

محقق باید استقلال در نظر داشته باشد و مرعوب هیچ شخص یا مکتبی نشود و با آزادگی به نقد و بررسی آرای دیگران بپردازد و انتخاب نظر کند. برخی از پژوهشگران مرعوب فرهنگ برتر در جهان می‌شوند و هر چه را که قدرتمندان جهان می‌گویند، حق می‌پندارند و در نتیجه دلسپرده فرهنگ بیگانه شده، اندیشه‌های وارداتی را بدون نقد و بررسی می‌پذیرند. این حالت که نوعی ضعف روانی و ناشی از خود بیگانگی است، آسیبی جدی در راه تحقیقات است.

۲-۱۲. تعصب‌های قومی و مذهبی

محقق حقیقی، فردی آزاده و تابع حق است، و حق را در هر کجا بیابد می‌پذیرد. برخی از پژوهشگران به خاطر دلبستگی‌های قومی و مذهبی و... گرفتار تعصب شده، از حق‌پذیری دور می‌شوند؛ یعنی به جای حق‌محوری، گرفتار قوم‌محوری یا مذهب‌محوری می‌شوند.

البته باید توجه داشت که غیرت دینی، غیر از تعصب کور است و دین اسلام، حق است؛ اما این بدان معنا نیست که هر چه را ما از اسلام فهمیده ایم، حق باشد؛ بلکه ممکن است با پژوهش‌های جدید برخی مطالب غیر ثابت دین، بازسازی و نوسازی شوند، یا حقایق جدیدی در آنها کشف شود.

۳. آسیب‌های جامعه شناختی:

۳-۱. چند شغله بودن محققان

تمرکز بر یک پژوهش، عامل اساسی پیشرفت پژوهشگر و علم است. گاهی عوامل جانبی، مثل مشکلات اقتصادی یا احساس مسئولیت‌ها یا تحمیل‌ها موجب می‌شود که پژوهشگران چند شغله شوند. این امر، آسیب جدی به روند پژوهش آنها می‌زند و آنان را گرفتار تشتت روحی و علمی کرده، از ژرف‌نگری باز می‌دارد.

۳-۲. نبودن امنیت شغلی برای محققان نوپرداز و نظریه پردازان (توقف تولید علم به خاطر نبودن امنیت علمی)

پژوهشگری، شغلی حساس است؛ چون نتیجه پژوهش ممکن است مطابق خواسته دیگران نباشد یا مخالف میل آنها باشد. در این صورت، امنیت شغلی و اجتماعی و گاهی امنیت جانی پژوهشگر به خطر می‌افتد؛ از این رو لازم است نهادهایی به حمایت از این - گونه پژوهشگران بپردازند؛ چرا که هیچ پژوهشگری نمی‌تواند تضمین دهد که نتایج پژوهش و نظریه پردازی او موافق میل حاکمان و مدیران باشد و اگر از این گونه پژوهشگران حمایت نشود، میل به پژوهش کم می‌شود و پیشرفت علم، کند یا متوقف می‌گردد.

چه بسیار پژوهشگرانی، همچون گالیله که به خاطر نظریه‌های خود محاکمه شده‌اند در حالی که بعدها نظریه‌های آنها اثبات و مورد قبول همگان واقع شده است. درست است که نوگرایی و نوپردازی و تولید علم، بهایی دارد که باید محققان بپردازند، اما هر چه این بها سنگین‌تر باشد، پیشرفت علم کندتر می‌شود و جامعه زیان می‌بیند. این امر گاهی به فرار مغزها از جامعه علمی یا کشور می‌انجامد که نمونه‌های آن را در کشور خود مشاهده کرده ایم.

باید در جامعه علمی و کشوری که می‌خواهد به تولید علم و نظریه پردازی و پیشرفت علمی برسد، تربیون‌های آزاد یا مکان‌های مناسب یا مجلات خاص، برای ارائه نظرات نو وجود داشته باشد که در آنها مطالب بدون سانسور بین صاحب نظران منتشر شود و اگر کسی نقد و جوابی دارد، ارائه کند. در چنین جامعه‌ای نباید یک محقق به خاطر اظهار تردید در سند یک حدیث یا کتاب یا خدشه در یک دیدگاه مشهور، آماج حمله قرار گیرد. باید حساب مسائل علمی از حوزه‌های دیگر جدا گردد تا چنین آسیبی‌هایی تکرار نشود. باید توجه کرد که برخوردهای فیزیکی و شبه فیزیکی

با پژوهشگران و نظریه پردازان، نه تنها مفید نیست، بلکه زیان آور است، و آسیب جدی برای پژوهش و تولید علم به شمار می آید.

۳-۳. تحجرگرایی

یکی از زمینه های فرهنگی که مانع پیشرفت علم و پژوهش در اجتماع می شود، تحجرگرایی است. جامعه ای که گرفتار این آسیب است، از محقق انتظار دارد که با مشهورات مخالفت نکند، بلکه فقط در راستای آنها سخن بگوید و برای اثبات آنها بکوشد. چرا که مشهورات بر اذهان جامعه حاکم شده است و مخالفت با آنها را نوعی جرم دینی یا اخلاقی به شمار می آید. تحجرگرایان با تحقیقات به صورت مشروط موافق اند؛ یعنی به شرطی که به عقاید سنتی آنان ضربه ای وارد نکند.

در حالی که پژوهشگری و نظریه پردازی و تولید علم نیازمند جامعه ای پویاست که همواره به نقد روشمند و علمی گذشته خود پردازد و به بازسازی و نوسازی افکار و اندیشه های خود بنشیند و از تقلید در حوزه فکر، دوری گزیند.

۳-۴. جناح بازی های سیاسی در حوزه پژوهش

جریان پژوهش نباید رنگ سیاسی به خود بگیرد در این صورت ممکن است کشمکش های جناحی و سیاست بازی ها، در نهایت به ضرر امر پژوهش بوده و پژوهشگران را که نیازمند محیطی آرام، علمی و منطقی هستند تحت تأثیر قرار دهد. و نتایج پژوهش را در جهاتی خاص سوق دهد.

۳-۵. عوام زدگی در تحقیق

طبیعت تحقیق، ژرف کاوی و ژرف نگری است؛ انجام تحقیقات، سطحی و عوامانه با حالتی ژورنالیستی نوعی آسیب برای تحقیق به شمار می آید.

۳-۶. انفعال در نقد

پژوهشگران که وظیفه دفاع از پژوهش را نیز به عهده دارند، بهتر است به فکر نقد فعال باشند؛ یعنی قبل از آنکه تحقیق آنها منتشر شود و اشکالات بر آن، سرازیر شود، با نظر خواهی های محدود و برگزاری جلسات رونمای تحقیق، به جمع آوری اشکالات و شبهات و جاسازی پاسخ های مناسب در تحقیق پردازند.

در حوزه های دینی نیز لازم است مدافعان دین، قبل از آنکه شبهه یا اشکالی در جامعه منتشر شود و در اذهان افراد جایگزین شود، آن را شناسایی و همراه با جواب معقول و منطقی ارائه کنند. و گرنه گرفتار انفعال شده و در موضع دفاعی قرار می گیرند و فرصت تولید علم و نظریه پردازی را از دست می دهند.

۳-۷. حیرت پراکنی در نسل نو

تحقیق باید موجب پیشرفت و روشنگری در سطح فرهیختگان شود. برخی از تحقیقات هنوز مراحل نهایی خود را طی نکرده اند، یا شبهات و ابهامات و سئوالاتی را ایجاد می کنند که موجب نگرانی و حیرت نسل نو می شود. در این موارد باید در ارائه نتایج تحقیق به افراد غیر متخصص شتاب نوزیم و حیرت پراکنی نکنیم.

پس یکی از آسیب های پژوهش آن است که نتیجه پژوهش به صورت زودرس در اختیار جامعه قرار گیرد و حیرت زا شود.

۳-۸. خطا در داوری در انگیزه پژوهشگران

برای نقد هر پژوهشی، باید نتایج و روند تحقیق آن را بررسی کرد، و به این پرسش پاسخ داد که آیا پژوهش به صورت علمی انجام شده است یا نه. انگیزه های شخصی افراد نباید در ارزیابی علمی تحقیق سرنوشت ساز باشد. از این رو ارزیابان و جامعه علمی، نباید کسی را به خاطر انگیزه خاص او در تحقیق، نکوهش کنند.

به عبارت دیگر، چالش هایی که در اثر تحقیقات علمی به وجود می آید، یا تعارض های ظاهری که با برخی آموزه های دینی پیدا می کند؛ نباید ما را به سمتی سوق می دهد که افراد را متهم به انگیزه های ضد دینی کنیم، یا آنها را ضد انقلاب یا عنصر سیاسی بدانیم؛ چرا که ممکن است فردی دلسوز و دیندار، پژوهشی انجام دهد و به نتایجی برسد که حتی با عقاید خودش منافات داشته باشد. در چنین مواردی نقد صحیح و نقدپذیری منطقی می تواند راهگشا باشد.

۳-۹. انقطاع نسل ها

ذخایر علمی ملت ها و مکتب ها، از سرمایه های ملی و دینی به شمار می آیند که لازم است مورد توجه پژوهشگران و مورد نقد و نوسازی و بازسازی قرار گیرند. پس نوگرایی و تولید علم به معنای پشت پا زدن به ذخایر معتبر و صحیح گذشتگان نیست، و گرنه موجب انقطاع نسل ها و جدا شدن نسل نو از گذشته پر ارزش خودشان می شود و نسل نو از سرمایه ای عظیم محروم می گردد و این، آسیبی بزرگ برای تحقیقات است.

۴. آسیب های مدیریتی و اجرایی:

۴-۱. کمبود نیروهای متخصص (و عدم توجه به تربیت نیروهای متخصص)

پژوهش، مبتنی بر آموزش است؛ یعنی قبل از شروع طرح های تحقیقاتی لازم است که نیروهای متخصص در آن زمینه تربیت شوند. برای مثال، اگر بخواهیم در زمینه تفسیر و علوم قرآن اقدام به پژوهش یا دائرة المعارف نویسی کنیم؛ باید قبلاً مراکز تخصصی در این زمینه پدید آمده باشند و نیروهایی در سطح کارشناسی ارشد و دکترا تربیت شده باشند، بلکه باید نیروهای مذکور با گرایش پژوهش تربیت شوند، یعنی واحدهای متعددی در زمینه روش تحقیق در علوم قرآن و تفسیر یا دائرة المعارف نویسی بگذرانند.

گاهی این ضرورت احساس نمی شود یا به مرحله عمل نمی رسد؛ از این رو کار پژوهش با خطاهای زیاد و ریزش ها و تلف شدن وقت و نیرو و امکانات بسیار همراه می گردد، و سال ها طول می کشد تا نیروهایی تجربی در ضمن کار تحقیق، پرورش یابند که البته معمولاً درصد آنها در کل نیروهای به کار گرفته شده، بسیار اندک است. یکی از علل ضعف برخی پژوهش های حوزوی و نیز به درازا کشیدن انجام رسانی طرح ها، همین آسیب است.

۴-۲. حجم زیاد مؤسسات پژوهشی در مقایسه با پژوهشگران

توسعه پژوهش امری طبیعی و لازم است، اما تأسیس مؤسسات پژوهشی موازی و نهادسازی های بی مورد و دستوری، یکی از آسیب های جدی در امور پژوهش است.

آیا بهتر نیست به جای صرف امکانات اقتصادی و نیروهای مدیریتی و... در سامان دهی مراکز جدید پژوهشی، به تزریق امکانات و سرمایه به مراکز موجود بپردازیم؟ و در اصلاح آسیب های آنها بکوشیم.

۴-۳. کمبودهای اقتصادی و عدم حمایت مالی از پژوهش و پژوهشگران

هرگاه در کشوری علم و ثروت در دو جهت مخالف هم حرکت کنند، نباید انتظار پیشرفت سریع دانش و تولید علم داشته باشیم.

محقق هم چون هر انسانی دیگر نیازهای طبیعی و مالی دارد که اگر تأمین نشود، دغدغه های اقتصادی فکر او را مشغول می کند و مانع تفکر ژرف و تمرکز علمی می شود؛ از این رو لازم است مدیریت تحقیق، در زمینه های زیر از محققان حمایت جدی کند:

(ویراستاری جزوه، به صورت کامل، صورت نگرفته است) - کانال پژوهش‌یار ایتا @pajouheshyar

الف. تأمین هزینه‌های زندگی محققان (اعم از مسکن، حقوق و...);

ب. تأمین نیازهای سخت افزاری (مثل: کتاب، رایانه و...);

ج. تأمین فضای مناسب تحقیق.

گاهی مشاهده می‌شود که در مراکز تحقیقی همه نیروها تأمین می‌شوند، ولی برای پرداخت حقوق محققان سخت‌گیری زیادی می‌شود. نیز بهترین قسمت‌های ساختمان‌ها در اختیار نیروهای اداری قرار می‌گیرد و زیر زمین‌های کم‌نور و مرطوب و نامناسب به کتابخانه و محقق اختصاص می‌یابد. نتیجه این نوع برخورد، کم‌شدن کارکرد محققان است. در حالی که باید بهترین فضا برای کار پژوهشگران باشد و کتابخانه‌های شبانه‌روزی با امکانات رفاهی فراهم شود تا کار پژوهش با سرعت و سلامت به پیش برود.

اگر نگاهی به بودجه پژوهش و تناسب آن با دیگر بودجه‌های جاری در کشور بیندازیم یا بودجه‌های پژوهش حوزه را با دانشگاه‌ها بسنجیم، نمودارهای هشدار دهنده و تفاوت‌های فاحشی را مشاهده می‌کنیم.

تجربه برخی از کشورها بعد از جنگ بین‌المللی دوم، مثل ژاپن، آلمان و روسیه در افزایش حقوق صددرصدی اعضای هیئت علمی و نتایج مثبت آن، نشانگر نتایج خوب این اقدامات است.

۴-۴. چند شغل داشتن مدیران

مدیریت نیاز به فکر، برنامه‌ریزی، تمرکز و وقت‌گذاری دارد؛ بنابراین مدیری که چند شغل داشته باشد، نمی‌تواند همه آنها را به صورت مطلوب اداره کند و بر آنها نظارت نماید. این، یکی از آسیب‌های مدیریت‌ها در همه زمینه‌ها و به ویژه در پژوهش در کشور و حوزه است. گاهی برخی از افراد چندین و چند عنوان مدیریت دارند و طبیعی است که نباید از آنها انتظار کار موفق داشته باشیم. البته گاهی کمبود نیروی مدیریتی کارآمد و با تجربه سبب این امر می‌شود که باید برای رفع آن برنامه‌ریزی شود.

۴-۵. واگذاری امور به افراد غیر متخصص در مدیریت پژوهشی

حوزه مدیریت پژوهش، یکی از حساس‌ترین حوزه‌های مدیریتی است؛ به طوری که گفته شده است از نوع «مدیریت در حوزه‌های مدیریت ناپذیر» است؛ چرا که روحیه محققان بسیار حساس است و برخوردهای نامناسب و غیر فنی و نظارت غیر علمی، آسیب جدی به پژوهش و پژوهشگران وارد می‌سازد.

با این وجود گاهی مشاهده می‌شود که به خاطر حاکمیت روابط بر ضوابط، مدیران غیر متخصص و غیر علمی در رأس مراکز پژوهشی قرار می‌گیرند و در تصمیم‌سازی‌ها نقش اصلی بازی می‌کنند که این خود، نوعی بازی با پژوهش است و پیامدهای منفی دارد.

گاهی کسی که در حوزه‌های دیگر شکست خورده است، وارد حوزه مدیریت پژوهشی می‌شود و گاهی کسانی برای اینکه بیکار نباشند، یا پرستیژ برای خود داشته باشند، یا کاری آبرومندانه دست و پا کنند، به تأسیس مؤسسات پژوهشی روی می‌آورند. روشن است که این آسیب تا چه اندازه جدی و ویرانگر است. از پیامدهای این گونه مدیریت‌ها، انجام کارهای تکراری و غیرمفید و غیر عمیق است؛ چرا که مدیر پژوهشی اطلاع کافی از موضوعات نوپدید و معیارها و قواعد آن رشته ندارد، از این رو گاهی جلوی تحقیقات مفید را می‌گیرد، یا به خاطر ضعف علمی خود و ترس از زیر سؤال رفتن، از ورود محققان به حوزه‌های نو جلوگیری می‌کند.

۴/۶. افراط و تفریط در ضوابط و مقررات پژوهشی

پژوهش نیاز به مقررات مضبوط و واقع‌بینانه و حمایت‌گرانه دارد. برخی از مراکز و مؤسسات پژوهشی، از نداشتن قوانین مدون رنج می‌برند، به طوری که در آنها حقوق پژوهشگران ضایع می‌شود و کسی به فریاد آنان نمی‌رسد. برخی از مراکز نیز از افراط در تدوین و ابلاغ مقررات، دچار سردرگمی و قوانین دست و پاگیر می‌شوند؛ به طوری که طرح‌های تحقیقی در آنها با کندی پیش می‌رود. افراط و تفریط در زمینه مقررات پژوهشی یکی از آسیب‌های پژوهش است که برای رفع آن، باید قوانین استاندارد در سطح ملی تعریف و در تمام مراکز به طور یکسان لازم الاجرا شود. البته مقررات خاص هر مرکز پژوهشی مورد احترام است.

۴-۷. یک طرفه بودن قرار دادهای پژوهش و بی‌ثباتی آنها

در ایران و به ویژه در حوزه‌های علمی، وجود مرکز و قوانینی برای دفاع از حقوق محققان ضروری است. عجیب است که برای حمایت از معلمان و کارگران تشکیلات خاصی هست که اجازه نمی‌دهد حقوق آنان پایمال شود، اما برای پژوهشگران چنین چیزی وجود ندارد!

در قراردادهای پژوهشی - که معمولاً سودجویانه و یک طرفه از طرف مؤسسات تحقیقی آماده‌سازی می‌شود - گاهی حقوق معنوی و مادی پژوهشگران پایمال می‌شود و محققان به دلیل نیازهای مالی یا نیاز به نشر و حمایت و... ناچارند به این قوانین تن در دهند. جالب‌تر این است که معمولاً حق فسخ قرارداد یا تعطیل برنامه پژوهشی، بدون ارائه دلیل

برای مؤسسه کارفرما محفوظ است و محقق حق درخواست جبران خسارت ندارد، یا اگر هم چنین حقی داشته باشد، قوانینی برای حمایت از او وجود ندارد، یا ضامن اجرایی برای آن نیست. این وضعیت موجب عدم امنیت شغلی پژوهشگران می‌شود. و حقوق مادی و معنوی محقق نادیده انگاشته می‌شود. اکثر قراردادهای پژوهشی در ایران به صورت خرید اثر است؛ در حالی که هر محقق، برای دوران پیری و آینده‌ای دارد که در آن نیاز به حمایت مالی پیدا خواهد کرد؛ ولی با خرید اثر، یک کتاب ده‌ها بار از سوی ناشر چاپ می‌شود، بدون آنکه ریالی به محقق داده شود.

۴-۸. عدم هماهنگی و تعامل میان مراکز پژوهشی و نهادهای نظام اسلامی

پژوهش کالایی است که مصرف‌کننده خاص خود را دارد. یکی از مصرف‌کنندگان اصلی نتایج پژوهش‌ها، نظام اسلامی و نهادهای اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و... است؛ ولی گاهی دیده می‌شود که تولیدکننده با مصرف‌کننده هیچ ارتباطی ندارد. این عدم ارتباط، آسیبی دو سویه دارد: از طرفی به نهادهای نظام ضربه می‌زند که نمی‌توانند راه کوتاه و صحیح را به خوبی تشخیص دهند و مشکلات خود را حل کنند، و از سوی دیگر به پژوهشگران و مؤسسات پژوهشی ضربه می‌زند که از موضوعات جدید و کاربردی محروم می‌شوند و کم‌کم به طرف پژوهش در خلأ پیش می‌روند. از این رو لازم است برای رفع این مشکل برنامه‌ریزی جدی صورت گیرد و با شناسایی حلقه‌های مفقوده، آسیب‌ها بر طرف گردد و دو طرف، ملزم به همکاری با یکدیگر و تأمین نیازهای هم شوند.

۴-۹. کم‌توجهی به ابزارهای پژوهشی جدید و فراهم نکردن آنها

مدیر موفق کسی است که مجموعه خود را به پیشرفته‌ترین امکانات مجهز سازد و به طور مرتب به نوسازی و بازسازی و تجهیز آن بپردازد. برخی از مدیران ناآگاه، بیشترین سرمایه را صرف ساختمان و زیباسازی دکورها و برگزاری مهمانی‌ها و خرج‌های غیرضروری می‌کنند، اما از فراهم کردن کمترین امکانات، همچون رایانه و اینترنتی که همیشه در دسترس باشد، یا کتاب‌های جدید و کارگاه‌های آموزشی و سفرهای علمی اعضای هیئت علمی و پژوهشگران دریغ می‌ورزند، و اینها را نوعی هزینه زاید و غیرضروری به حساب می‌آورند و انتظار دارند محققان با همان ابزارهای صد سال قبل، به تولید علم بپردازند و دانش به سرعت رشد کند، زهی خیال باطل!

محقق‌هایی که در حوزه دین نمی‌داند در «الازهر» مصر یا در «لیدن» هلند (مرکزی که در آن دائرة المعارف قرآن در حال نوشتن است) چه می‌گذرد، و مراکز شرق‌شناسی و روش‌های نوین تحقیق را نمی‌شناسد، چگونه می‌تواند با دنیای

مدرن به رقابت بپردازد؟

۵. آسیب های علمی:

۱-۵. رعایت نکردن اصل تقدم آموزش بر پژوهش

پیش تر نیز بیان کردیم که آموزش بر پژوهش مقدم است و هر محقق باید در زمینه کاری خود متخصصی آموزش دیده باشد. پژوهشگر غیر متخصص، قواعد و قوانین علم مربوط و موضوعات جدید و مهم، و ابعاد آنها را نمی شناسد، و در نتیجه، پژوهشی غیر حرفه ای و ناقص ارائه می کند و گاهی به کژراهه می رود و سالیان زیادی از عمر خود و امکانات را تلف می سازد.

متأسفانه فرهنگ تخصص قبل از پژوهش در حوزه ها هنوز جای خود را به خوبی باز نکرده و هر کس به خود اجازه می دهد بدون گذراندن رشته تخصصی مربوط، در حوزه تفسیر، حدیث، فقه و... پژوهش و اظهار نظر غیر عالمانه کند.

۲-۵. عدم شناخت ساختار زبان متن

هر مسئله پژوهشی باید گونه شناسی شود و در طبقه خاص خود قرار گیرد تا روشن شود که آیا مسئله ذهنی است یا واقعی یا زبانی، و اگر زبانی است، با چه زبانی سخن می گوید.

برای مثال آیا زبان قصه های قرآن، واقع نما است یا تمثیلی، اسطوره ای، کنایی و مجازی است؟ آیا معنادار است یا فقط برانگیزنده احساس افراد است؟ تا وقتی که محقق مسئله زبان متن مورد پژوهش را تعیین نکند، تحقیق او جهت صحیح پیدا نمی کند؛ بلکه ابهام زبان، آسیب جدی برای پژوهش در پی می آورد.

۳-۵. مطالعات تاریخی و فلسفی و... بدون توجه به پیامدهای آن در عصر حاضر

مطالعه تاریخ و سیر تطور هر موضوع، امری لازم است. مطالعه تاریخی به معنای پیشینه حادثه و آینده حوادث است؛ یعنی ما نمی توانیم زندگی پیامبر(ص) و ائمه(ع) و... را بدون توجه به حال و آینده مطالعه کنیم. بلکه تاریخ، شناخت سلف در پرتو خلف است. برای مثال ما باید قرآن و قصه های آن را طوری مطالعه و تفسیر نماییم که درمان دردهای عصر خویش را در آن بیابیم و مصادیق جدید قوم عاد و ثمود و فرعون و موسی را پیدا کنیم.

این همان مطلبی است که امام رضا(ع) از امام صادق(ع) حکایت می کند که فرمود:

لان الله تبارک و تعالی لم يجعله لزمان دون زمان ولا لناس دون ناس فهو فی کل زمان جدید(بحارالانوار، ج ۶۲، ص ۱۵) ترجمه کامل متن روایت: وقتی از ایشان سؤال شد: چه سری است که قرآن هر چه بیشتر خوانده و بحث شود، بر تازگی و طراوت آن افزوده می شود؟ - فرمود: چون خداوند تبارک و تعالی، آن را تنها برای زمانی خاص و مردمی خاص قرار نداده است. از این رو، در هر زمانی و برای هر مردمی، تا روز قیامت، تازه و باطراوت است.

مطالعه مسائل فلسفی نیز همین روش را می‌طلبد؛ یعنی اصالت وجود و مسائل دیگر فلسفه اسلامی، نتایج و پیامدهایی در حوزه‌های جامعه‌شناسی، سیاست، روان‌شناسی و... دارد که باید روشن شود. یکی از آسیب‌های علمی پژوهش‌های اسلامی آن است که دنباله و پیامد و نتایج و آثار آن در عصر حاضر تحلیل و تبیین نشود و مسائل فلسفه، تفسیر قرآن و تاریخ به صورت مسائل ذهنی و نظری باقی بماند.

۴-۵. دخالت افراد غیر متخصص در پژوهش در حوزه‌های تخصصی

این آسیب در مباحث پیشین توضیح داده شد، از جمله در بند دوم همین بخش.

۵-۵. فراهم نشدن فرصت‌های مطالعاتی برای اساتید و پژوهشگران و در نتیجه عدم

آگاهی از نظرات جدید محققان و مراکز خارج از کشور

در این باره نیز در بند نهم آسیب‌های مدیریتی سخن گفتیم.

۵-۶. عدم تسلط پژوهشگران به زبان دوم و سوم (عربی، انگلیسی و...)

ضرورت این مسئله و لزوم برنامه‌ریزی برای تأمین آن بر کسی پوشیده نیست؛ از این رو از توضیح آن خودداری می‌کنیم.

۵-۷. کمبود کارگاه‌های آموزشی و پژوهشی و در نتیجه عدم اطلاع پژوهشگران از روش‌ها و پیشرفت‌های جدید در رشته مورد نظر

در این باره نیز در بند نهم آسیب‌های مدیریتی سخن گفتیم.

۵-۸. کمبود نشست‌های علمی و نقد کتاب و نظریه‌پردازی و همایش‌های علمی-تخصصی

نشست‌های علمی و جلسات نقد و همایش‌های تخصصی، زمینه‌ساز رشد و تعالی علوم و رشته‌های مختلف است. این فعالیت‌ها در اعطای رتبه‌های علمی و دانشگاهی نیز تأثیر دارد. ولی در حوزه‌های این امور توجه چندانی نمی‌شود و امتیازات آنها برای اساتید محاسبه نمی‌گردد؛ و این، یکی از آسیب‌های پژوهش (و حتی آموزش) در حوزه است.

کارکردهای پژوهش در رسالت حوزویان

الف- آزاداندیشی و وارستگی از تعلقات صنفی، فرقه‌های نژادی، منطقه‌ای، جنسیتی؛

ب- حق‌گرایی؛

ج- کند و کاو افق‌ها؛

د- بهره‌گیری از تجربیات گذشته؛

ه- اصلاح‌گرایی؛

و- نقد‌پذیری و سعه نظر؛

ارتباط رسالت پژوهش حوزویان با دیگر رسالت های حوزوی

۱- احراز حق ۲- ترویج حق ۳ - تعامل جهانی با فرهنگها

عوامل رشد و افول پژوهش های حوزوی

۱- عوامل رشد

الف - کلان نگری با اهتمام به کلام اکبر، حکمت و عرفان و بکارگیری علوم ابزاری متناسب در تحقیق؛

ب - تعیین و اولویت های پژوهشی براساس سه مؤلفه؛

۱ - رسالت حوزه ۲ - ارتباط معارف دینی و علوم بشری ۳ - عقلانیت

ج - مطالعات میدانی.

د - نظارت و ارزیابی: فرایند ارزشیابی فرایندی ذهنی است که بر مبنای نوعی داوری و براساس تشخیص کیفیت ها

صورت می گیرد. در ارزیابی لازم است آسان گیری یا سمت گیری و قضاوت غیر منصفانه و مبتنی بر ناآزمودگی

صورت نگیرد؛

ه- کار گروهی: این روش موجب اتقان کارهای پژوهشی می تواند باشد به این منظور آموزش های لازم، هنجار

شدن تمایلات درون گروهی، تجمل نقش های درون گروهی، و تقسیم کار برای شرکت در گروه ضروری است.

۲- عوامل افول

الف - جزئی نگری و فرو غلطیدن در مباحث فرعی محض؛

ب - رواج مباحث ذهنی و بی فایده؛

ج - دوری از مساله محوری و مطالعات میدانی؛

د - جزم اندیشی و نگرانی از دست آورد پژوهش؛

ه- عدم برنامه ریزی دراز مدت برای دست یابی به اهداف؛

و- فرد گرایی و عدم تخصص افراد موجب پژوهش های ناکار آمد و غیر مفید می شود.

ویژگی های رسالت پژوهشی حوزویان در دوره کنونی

الف - گسترش مطالعات دینی به همه حوزه هایی چون کلام، فقه، تاریخ، اخلاق، روان شناسی دین، جامعه شناسی، فلسفه دین،

تاریخ ادیان؛

ب - برخورداری از نگاه تطبیقی؛

ج - تحمل آراء دیگران.

پیش نیازهای علمی برای پژوهش

الف- شناخت قلمرو دانش پیشین و کنونی خود؛

ب- برخورداری از نگاه کلان؛

ج- برخورداری از تاریخ علم؛

د- طبقه بندی علوم؛

ه- آشنایی با زبانهای دیگر؛

و- برخورداری از مطالعات میدانی و نحوه مشاهده و مستند سازی.

آسیب شناسی پژوهش در دوره کنونی

۱- فقدان الگوی مدیریت علمی؛

۲- فقدان ساختار مناسب در نظام آموزشی برای پرورش محقق؛

۳- غیر واقعی بودن اولویت های تحقیقی؛

۴- فقدان ساختار مناسب مدیریت کلان در نظام پژوهشی؛

۵- روشن نبودن راهبرد تحقیقاتی؛

۶- فقدان معیارهای ارزیابی؛

۷- فقدان تشکیلات مناسب برای همکاری بین حوزه و مراکز پژوهشی؛

۸- عدم توجه به فرهنگ کار گروهی؛

۹- فقدان انگیزه؛

۱۰- ناآشنایی با تعاریف و مفاهیم و روش ها براساس استانداردهای بین المللی؛

۱۱- شکاف علمی با جهان؛

۱۲- ضعف دسترسی به اطلاعات؛

۱۳- عدم فضای مناسب برای همکاری بین المللی؛

۱۴- ناشناخته ماندن محققان؛

۱۵- ناکافی بودن سهم بودجه تحقیقات؛

۱۶- بکار نگرفتن نتایج تحقیق؛

۱۷- نداشتن نشریات علمی مناسب؛

۱۸- دولتی شدن پژوهشها.

در گذشته پژوهش های حوزوی عمدتاً به صورت انفرادی با امکانات شخصی و براساس مصالحی که خود محققان تشخیص می دادند انجام می شد، اما امروزه این نوع پژوهش ها بسیار کم بلکه امکان چنین پژوهش هایی نیز به صورت جدی مورد تردید می باشد.

تمرکز تحقیقات دینی در نهادها مزایایی دارد که قابل انکار نیست:

۱- در این مؤسسات عقل فردی جای خود را به خرد جمعی داده پژوهش ها بر اساس شیوه های گروهی و تشکیلاتی به سامان می رسد. این گونه پژوهش ها به جهت برخورداری از تعداد نظر و یا نظارت های گوناگونی که در مراحل مختلف بر آن اعمال می شود از اتقان قابل قبول و غنای علمی مورد اعتنا برخوردار می باشد.

۲ - بخاطر ارتباط ارگانیک و یا مالی اکثر این مؤسسات به دولت و نهادهای حکومتی پژوهش های انجام شده تطبیق بیشتری با دو نیازهای واقعی جامعه دارد.

۳ - این نهادها به جهت برخورداری از بودجه های کافی و تامین نسبی زندگی محققانی که با آنان همکاری دارند موجب شده اند پژوهشگران با دغدغه کمتر و فراغت ذهنی بیشتری به امر پژوهش پرداخته طبقاً آثار گرانبهاتری عرضه نمایند. در عین حال تجمیع پژوهش های حوزوی در این نهادهای عمدتاً وابسته به بودجه های دولتی مشکلاتی را بار آورده است که قابل تامل است. اساسی ترین معضلی که بخشی از پژوهش های حوزوی در حال حاضر با آن دست به گریبان هستند وابستگی آنها به بودجه های دولتی است.

یکی از امتیازات حوزه های علمیه که مورد تاکید حضرت امام و مقام معظم رهبری نیز قرار گرفته است استقلال آن از دولت و نهادهای دولتی است. اگرچه حوزه ها براساس پیوندی که به نظام اسلامی دارند موظف اند همواره در خدمت اهداف نظام جمهوری اسلامی بوده معضلات آن را از خود بدانند و در رفع تنگناهای علمی و فرهنگی آن بکوشند اما این امر هیچ ملازمه ای با وابستگی به دولت ندارد. طبیعی است در شرایطی که چندان مناسب اقتصادی فعلی هر محققى ترجیح دهد عطای پژوهش شخصی بگونه ای در مؤسسات وابسته به دولت شاغل گردد. از سوی دیگر اگر روزی دولتی آزاداندیشی روحانیت را برخلاف مصالح خویش تشخیص داده و دست نوازش خود را از سر این نهادها بردارد چه باید کرد محافظه کاری در ، یکی دیگر از پیامدهای ناگوار وابستگی به بودجه های دولتی در پژوهش های علمی که در حال اتفاق افتادن است تحقیق و خودسانسوری است .

در مقام تحقیق و پژوهش هرگز نمی توان مصالح را بر یافته های علمی ترجیح داد. وابستگی به مراکز قدرت محقق را از قدم گذاشتن به افق های تازه بازمی دارد و جسارت و جرات را در او از بین می برد. ضمن اینکه پژوهش هایی که وابسته به اراده و هزینه دیگران باشد سطحی کم عمق و غیرکارآمد خواهد بود و علاوه بر فرصت سوزی هدر دادن امکانات عمومی بشمار می رود. با اینکه طی سالیان گذشته تحقیقات فراوانی در حوزه به انجام رسیده است اما متأسفانه محافظه کاری در آنها کاملاً مشهود است. این پرسش به صورت جدی در رابطه با پژوهش های حوزوی مطرح است که چرا در سالهای اخیر شاهد سخنان جدی و جدید پویا و نظریه پردازانه نبوده است. مدیریت حوزه باید راهکارهایی پیدا نماید تا روحیه تحقیق پژوهش و عمق نگری در میان دانش.

جهت دریافت نرم افزار اندروید این جزوه به مدیریت کانال پژوهش یار در ایتا، پیام ارسال نمایید.

آدرس کانال پژوهش یار: @pajouheshyar

در پایان، پیشنهاد می شود از سه نرم افزار اندروید دیگر ما که در زمینه پژوهش تولید شده، استفاده نمایید، ان شاء الله مفید خواهد بود.

۱. جهت آشنایی با مفاهیم و اصطلاحات پرکاربرد در پژوهش از نرم افزار اندروید "آشنایی با مفاهیم پژوهشی" ما که در کافه بازار موجود است، استفاده نمایید.

۲. جهت آشنایی با شیوه مقاله نویسی به صورت آسان و کاربردی از نرم افزار اندروید "مقاله نویسی آسان و کاربردی" ما که در کافه بازار موجود است، استفاده نمایید.

۳. جهت آشنایی با مهارت نقد از نرم افزار اندروید "مهارت نقد" ما که در کافه بازار موجود است، استفاده نمایید.

*جهت دریافت و نصب هر یک، به کافه بازار مراجعه و نام نرم افزار را جستجو نمایید.

«پایان»

ثواب استفاده از این جزوه و سایر تولیدات، برای سلامتی و ظهور امام زمان (سلام الله علیه) تقدیم می شود.

گرچه ناقابل است، لکن ان شاء الله مورد رضایت خداوند متعال، قرار بگیرد.

منابع

قرآن کریم

اخلاق و پژوهش، احمد حسین شریفی، این مقاله، برگرفته از فصل سوم کتاب آیین زندگی اخلاق کاربردی نوشته نگارنده است که با انجام تغییراتی در اینجا عرضه می شود.

آقا جمال خوانساری، محمد بن حسین، شرح غرر الحکم، تهران، دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ، بی تا

پایگاه اینترنتی اطلاع رسانی حوزه، <https://hawzah.net/fa/Magazine/View/>، ۲۸۱۳۱/۴۲۴۲/۴۲۱۰

پایگاه اینترنتی پرسمان، اخلاق پژوهش، حجت الاسلام و حید واحد جوان،

<https://www.porseman.com/article/%D8%A2%D7%9A%D8%A4%9A%D8%A7%D8%A8%D9%A8%BE%DA%9%D>

۱۳۸۲۸۱/۴B/AD/AV/9D/AA/9D/9A/BE%DA/9%D

پایگاه اینترنتی رهبری، صفحه بیانات، <http://farsi.khamenei.ir/speech>

پژوهش، گام نخست حمایت از تولید ملی، علیرضا غفاری، کارشناس اقتصاد، اطلاعات، چهارشنبه ۲۳ فروردین ۱۳۹۱، شماره ۲۵۲۸۵.

تصور ما از پژوهش، دکتر احد فرامرز قراملکی، روزنامه رسالت، ۲۱ / ۳ / ۸۶، صفحه ۱۸، شماره ۶۱۶۸.

تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، مترجم محمد علی انصاری، تهران، امام عصر (عج)، ۱۳۹۵ ش

جلالی، علیرضا، جزوه پژوهش و حوزه (این جزوه از معاونت پژوهش مرکز مدیریت حوزه علمیه خراسان اخذ و استفاده شده است)

حرانی، ابن شعبه، تحت العقول عن آل الرسول علیهم السلام، مترجم بهراد جعفری، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۸۰ ش

دشتی، محمد، ترجمه نهج البلاغه، تهران، پیام عدالت، ۱۳۹۲ ش

دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، تهران، روزنه، ۱۳۷۳ ش

شعیری، محمد بن محمد، جامع الاخبار، نجف اشرف، المطبعة الحیدریه، بی تا

فرامرز قراملکی، احد، روش شناسی مطالعات دینی، مشهد، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۹۱ ش

فناپی اشکوری، محمد، دانش اسلامی و دانشگاه اسلامی: همراه با سه مقاله فلسفی دیگر، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

(قدس سره)، ۱۳۷۷ ش

قضاعی، محمد بن سلامه، مترجم و محقق مرکز تحقیقات دارالحدیث، قم، موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، ۱۳۹۲

کلینی، محمد بن یعقوب، اصول الکافی، مترجم سید علی مرتضوی، تهران، سرو، ۱۳۹۲ ش

لیثی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ، قم، موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، ۱۳۷۷ ش

متقی، علی ابن حسام الدین، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، بیروت، موسسه الرساله، ۱۳۵۸ ش

مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار الجامعة لدرر اخبار الائمه الاطهار (ع)، بی جا، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۱ ش

محدثی، جواد، روشها، تهران، معروف، ۱۳۹۴ ش

مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، بی جا، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۲ ش

نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم، موسسه آل البيت (ع)، الاحیاء التراث، ۱۳۶۸ ش